

Árpád-kori buzogányok a Jászság területéről

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	3
1. Kutatástörténet	4
2. A tárgyak leírása.....	7
3. A buzogányok	8
3. 1. Általános jellemzők.....	8
3. 2. A fegyvertípus megjelenése és használata a középkorban	9
3. 2. 1. Európában való megjelenése és elterjedése.....	9
3. 2. 2. Buzogányok a Kárpát-medencében.....	11
4. A középkori magyar buzogányok	14
4. 1. Csillag alakú buzogányok a Kárpát-medencében, és európai párhuzamaik	14
4. 1. 1. Négytüskés buzogányok.....	14
4. 1. 2. Levágott sarkú kocka alakú buzogányok	18
4. 1. 3. Négytüskés, dudoros buzogányok.....	19
4. 1. 4. Tizenkéttüskés buzogányok	20
4. 1. 5. Gömb vagy hordó alakú buzogányok.....	28
5. A buzogányok lelőhelye, típusa, keltezése és értékelése a Jászság területén.....	31
5.1. A Jászság földrajza és betelepülése.....	31
5.2. A jászsági buzogányok lelőhelyei	33
5.2.1. Karácsond és Jászárokszállás között	33
5.2.2. Jászágó–Középkori Ágó.....	34
5.2.3. Jászberény–Nevada-tanya	35
5.2.4. Jászdózsa–Kápolnahalom.....	36
5.2.5. Jászágó és Jászárokszállás között.....	37
6. A buzogányok történeti értékelése a Jászság Árpád-kori településtörténetének fényében ..	39
7. Összefoglalás.....	41
Bibliográfia.....	42

BEVEZETÉS

A buzogányok a középkori magyar hadtörténelem fontos emlékei. Értékelésük problémás lehet, melynek több oka is van. Egyrészt, gyakran szórványleletként, általában kontextus nélkül kerülnek elő, másrészt, a honfoglaló magyarság anyagi kultúrájában nem volt jelen. A kutatás jelenlegi állása szerint hazánkba a fegyvertípus először besenyő, illetve kun közvetítéssel jutott el, amire a leletek előkerülésének körülményein kívül nyelvi adatok és képi források is utalnak.

A dolgozat célja, hogy röviden ismertessem, hogyan és mikor jelentek meg a buzogányok mind Európában, mind a Kárpát-medencében, majd átfogóan bemutatni a hazai leletanyagot a szakirodalmak alapján, és további újabb szórványleletek feldolgozásával gazdagítani azt. A leletek leírásán, típusba sorolásán és keltezésén¹ kívül pedig megpróbálom elhelyezni őket lelőhelyük településtörténete szerint a Kárpát-medencei emléktárhelyekben.

¹ Mivel mind az öt buzogánylelet szórványként, kontextus nélkül került elő, keltezésük relatív kronológián, párhuzamaik és típusaik alapján történt.

1. KUTATÁSTÖRTÉNET

A buzogánnyal, mint fegyvertípussal Magyarországon először Nagy Géza foglalkozott. 1890-ben jelent meg publikációja az Archeológiai Értesítőben „A magyar középkori fegyveretről” címmel. A fegyver eredetére kereste a választ, és a harci alkalmazásán kívül a méltóságjelvényi szerepét is hangsúlyozta. Ezen kívül megpróbálta még a főbb típusokat is összeírni. Régészként az első volt, aki tudományos publikációt adott ki a fegyvertípusról, de nyelvészeti megállapításai is jelentősek.²

Szintén összefoglaló jellegű munka jelent meg 1961-ben a Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyvében Kalmár János tollából. Kalmár a cikkben a fegyver megjelenését vizsgálta, és a magyar leletanyagot (nagyreszt a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye alapján) fegyvertörténeti szempontból a középkortól egészen a 20. századig mutatta be. Ő még a buzogányok megjelenését a 13. századra helyezte, és a kunokhoz kapcsolta.³ Ezután 1971-ben jelent meg Régi magyar fegyverek című könyve, melyben külön fejezetet szentelt a buzogányoknak is.⁴

Ezek után nem igazán készült több tudományos szintű általános összefoglaló tanulmány, csupán olyanok, melyek egy-egy régiót tárgyalnak. Ilyen Alexander Ruttkay, a mai Szlovákia területén található darabokról szóló írása⁵ és egy viszonylag friss szakdolgozat az erdélyi leletanyagot összegyűjtő Andrei Octavian-Fărcaș-tól⁶ (bár ezek nem magyar nyelvűek, mégis valamilyen szinten a hazai szakirodalmak közé számítanak, mivel Kárpát-medencei leletekkel foglalkoznak). A magyar kutatásban a buzogányokkal leginkább anyagközlésekben, valamint múzeumi- és magángyűjtemények elemzése során találkozhatunk.

A máig egyik legjelentősebb tanulmány Kovács László A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI-XIV. századi csillag alakú buzogányai című cikke a Folia Archaeologicában.⁷ Ő a kelet-európai tipológiai rendszer szerint a magyarországi csillag alakú buzogányokat öt fő csoportra osztotta, ráadásul nála jelent meg először a fegyvertípus máig érvényben lévő besenyő eredeztetése. Kovács a buzogányokat régészeti megközelítésből, mint leleteket vizsgálta, így tőle, bár természetesen nem hagyta figyelmen kívül az egyéb forráscsoportokat sem, más szemléletből olvashatunk róluk, mint elődeinél. A buzogány szintén

² NAGY 1890, 403–405.

³ KALMÁR 1961, 31–46.

⁴ KALMÁR 1971, 19–27.

⁵ RUTTKAY 1975, 119–216.

⁶ FĂRCAȘ 2016.

⁷ KOVÁCS 1971, 165–181.

megjelenik még rövid Árpád-kori viseletről és fegyverzetről szóló cikkében Kristó Gyula 1986-ban kiadott könyvében, *Az Árpád-kor háborúiban*.⁸

Pálóczi Horváth András azokkal a (többek között) keleti eredetű kései népvándorló népekkel foglalkozott, akik a buzogányok hazai elterjedéséért felelősek. Így a besenyők és kunok történelmének és hazai leletanyagának áttekintése során további bizonyítékokkal igazolta eme ütő-zúzós fegyverről kialakult származáselméletet. Sikerült több lelőhellyel rendelkező darabról ugyanis bebizonyítania, hogy lelőköörülményeik alapján besenyőkhöz kapcsolható leletekről van szó.⁹

Újabban Kovács S. Tibor műveiben olvashatunk gyakran ezekről az emlékekről, hiszen ő az, aki Kalmár János óta először foglalkozik átfogóan a témával. Ilyen munka a *Huszárfegyverek a 15–17. században* című könyve.¹⁰ A Nemzeti Múzeum fegyvertárának anyagát is folyamatosan újra átnézi, és számos korábban nem publikált, vagy azóta odakerült darabot közölt. 2019-ben jelent meg például magyarországi ütőfegyverekkel foglalkozó katalógusa, mely *Hárman sem bírnatok súlyos buzogányát...* címre hallgat. Ebben a főleg újkori díszfegyverek mellett középkori harci buzogányok is szép számmal megjelennek, a könyv elején pedig a legújabb eredményeket már figyelembe vevő rövid összefoglalásra is sort kerített.¹¹

A külföldi szakirodalmak közül a legjelentősebbek többek közt Anatolij Nikoláevič Kirpičnikovtól származnak. *Drevnerusskoe oružie (Régi orosz fegyverek)* című munkájában először jelenik meg jónéhány egyéb középkori fegyver mellett a buzogányok tipologizálása, amely alapjául szolgált a magyar leletanyag klasszifikációjához is. Ehhez összegyűjtötte az akkori Szovjetunió területén található darabokat, és katalógusában rendszerezte őket típus és keltezés szerint.¹² Bár más szempontrendszerű tipológiát állított fel, meg kell említeni Valeri Jotov nevét is, aki a bolgár fegyverek vizsgálatával gazdagította a Balkánon megtalálható buzogányokról való ismeretanyagot.¹³

A nyugati irodalmak közül az egyik első, alapvető mű Wendelin Boeheim tollából származik. A Lipcsében megjelent *Handbuch der Waffenkunde* című könyve a középkortól egész a 18. századig elemezte a nyugat-európai fegyverzet alakulását, ebben természetesen ír a buzogányokról, illetve a fabunkókról is.¹⁴ Szintén német nyelven, Taxiarchis G. Kolias-tól

⁸ KOVÁCS 1986, 277–279.

⁹ PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 9–36.; PÁLÓCZI HORVÁTH 2014.

¹⁰ KOVÁCS S. 2010, 172–199.

¹¹ KOVÁCS S. 2019, 9–28.

¹² KIRPIČNIKOV 1966, 47–57.

¹³ JOTOV 2004, 107–109.

¹⁴ BOEHEIM 1890, 357–363.

olvashatjuk a *Byzantinische Waffen*-t, mely a Bizánci Birodalom fegyverzetét és páncélzatát mutatja be a kezdetektől a latin hódításig. Koliás különösen az írott és képi források alapján írt a buzogányokról is, részletesen elemezve görög elnevezéseiket, egyúttal használatukat is.¹⁵

Végezetül pedig a buzogányok előkerülési helye, a Jászság tárgyalása következik. A tájegységről Fodor Ferenc, a híres földrajztudós írt összefoglaló munkát, jelentős történeti földrajzi és településtörténeti szempontból is vizsgálva a területet.¹⁶ Azonban azóta számos pontja, főleg régészeti kutatások eredményei alapján, korrekcióra szorult. Selmeczi László feltárásaival¹⁷ például olyan korszakokra is rávilágított, amelyek a Jászság településeinek okleveles forrásokban való megjelenése előtti időkre utaló adatokkal szolgált. Így többek közt mind a honfoglaló emlékanyag, mind a kora Árpád-kori hagyaték alapján be tudta bizonyítani, hogy a Jászság a korai időkben már lakott volt. Langó Péter ugyancsak archeológiai szempontból közelítette meg a témát, összegyűjtve a régészeti kutatások eredményeit, de emellett nagy figyelmet fordított az írott forrásokra is.¹⁸ Bagi Gábor pedig történész szemmel, különösen a Jászság késő középkori történetével foglalkozott, főként az írásos adatok alapján próbálta rekonstruálni a korabeli településszerkezetet.¹⁹

¹⁵ KOLIAS 1988, 173–184.

¹⁶ FODOR 1942.

¹⁷ SELMECZI 1994, 57–68.; SELMECZI 2011, 9–108.

¹⁸ LANGÓ 2006, 77–97.

¹⁹ BAGI 2008, 149–167.

2. A TÁRGYAK LEÍRÁSA

1. Négytüskés *buzogányfej* (1. kép) (Tóth Károly találata). Vasból kovácsolással előállított buzogányfej. A fegyver teste lapos, gyűrűs henger alakú, melyen négy oldalt egy-egy tüske lett kialakítva. Nyéllyuka szabálytalan kör alakú. Peremgyűrűvel vagy köpönyűlvánnyal nem rendelkezik. Három tüskéje viszonylag ép, egynek azonban csúcsa töredékes. Karácsond és Jászárokszállás között került elő. Teljes m.: 1,9 cm; alaptest sz.: 3,2-3,3 cm; fej sz. a két ép szemközti csúcs között: 5,2 cm; nyéllyuk belső átm.: 2,1 cm; s.: 56,7 g. K.: 10–12. sz.

2. Csillag alakú *buzogányfej* (2. kép) (Kaszab Zsolt találata). Bronzbólöntéssel készített tömör buzogányfej töredéke. A kocka alakú test töredékén a középső sorban három, többé-kevésbé ép gúla alakú nagy tüske található. Ezeket kisebb, a buzogánytest sarkainak enyhe megnyújtásával kialakított tompább, háromszög alakú tüskék vesznek körül. Nyéllyuka szabálytalan kör alakú. Peremgyűrűnek vagy köpönyűlványnak nyoma nem figyelhető meg a fegyveren. Jászágó, Középkori Ágón került elő. Teljes m.: 3 cm; sz. két szemközti tüske között: 5,3 cm; nyéllyuk belső átm.: 1,8 cm; s.: 128,6 g. K.: 12–13. sz.

3. Csillag alakú *buzogányfej* (3. kép) (megtaláló: n. i.). Bronzbólöntött üreges buzogányfej töredéke. Eredetileg hasáb alakú testének négy oldalán egy-egy nagyméretű gúla alakú tüske kapott helyet. A buzogánytest sarkaiból kisebb, háromszög alakú tüskék lettek kialakítva. A fegyver egyik középső, nagyobb tüskéje, valamint összesen három, a felső sorból egy, az alsóból kettő kisebb tüskéje hiányzik. Peremgyűrűje vagy köpönyűlványa nincs. Jászberény–Nevada-tanyáról került elő. Teljes m.: 3,2 cm; sz. két szemközti tüske között: 5,7 cm; nyéllyuk belső sz.: 2,1 cm, s.: 96,4 g. K.: 12–13. sz.

4. Tizenkéttüskés *buzogányfej* (4. kép) (Kupor Zoltán találata). Bronzbólöntéssel kialakított üreges tizenkéttüskés buzogányfej töredéke. A fegyver töredékének oldalain közepén nagyobb, gúla alakú tüskék, a buzogánytest sarkain pedig kisebb, háromszög alakú tüskék sorakoznak. Ezekből összesen két-két darab maradt meg. A belső oldalán alul rövid, hengeres nyéllyuk figyelhető meg, azonban felül ilyen nem található, tehát a nyél valószínűleg buzogány fejének közepéig ért. Jászdózsa–Kápolnahalmon találták. Teljes m.: nem állapítható meg (legnagyobb mérhető: 4 cm); s.: 70,8 g. K.: 12–14. sz. első fele.

5. Gömb alakú *buzogányfej* (5. kép) (Kaszab Zsolt találata). Bronzbólöntéssel készített üreges gömb alakú tollas buzogányfej töredéke. A buzogánytest töredékén három, egymással párhuzamosan futó függőleges irányú toll található. Minden tollat kétoldaltól egy-egy kisebb domborulat fog közre. A buzogányfejhez alulról rövid köpönyűlvány csatlakozik. Jászágó és Jászárokszállás között került elő. Teljes m.: nem állapítható meg (legnagyobb mérhető: 3 cm); köpü belső átm.: 2,7 cm; s.: 43,9 g. K.: 12–13. sz.

3. A BUZOGÁNYOK

3. 1. Általános jellemzők

A buzogány a magyar nyelv értelmező szótára szerint „*rövid nyelű, tömör ércgombban vagy szöges, görcsös bunkóban végződő, ütésre, sújtásra használt régi fegyver*”²⁰. Hadi eszközként az ütő–zúzó fegyverek közé tartozik, így kifejezetten a páncélok és sisakok ellen hatékony.²¹ A fegyvertípus elődje az egyszerű legallyazott fabunkó volt, melyet az emberiség kezdetben védelmi céllal, illetve vadállatok leütésére, zsákmányszerzésre használt²², bár ezeknek valódi fegyverként való értelmezésük kérdéses. Egy másik jelentős funkciója a lelettípusnak: gyakran méltóságjelvényként, vezéri szimbólumként, harctéri vezénlyőjelképként használták. Ilyen módon való használata sokkal tovább tartott, mint fegyverként való szerepe.²³

A tárgyakat rendkívül gazdag formai változatosság jellemzi, de a középkorban alapvetően két fő részből: az (általában) fémfejből és a fa vagy szintén fém nyélből álltak. Az egykori fegyvereket csoportosítani a fej formája alapján lehet: vannak gömb, körte, hasáb alakúak, tüskés, tollas, vagy gerezdes buzogányfejek, de a fő csoportokon belül számos típust lehet még megkülönböztetni.

Készítéstechnikai szempontból két fő csoportra oszthatók a középkorban: készülhettek kovácsolással, illetve öntéssel. A két különböző gyártási folyamatot az alapanyagának megfelelően használták: kovácsolással vasbuzogányok, míg öntéssel bronzfejú buzogányok születtek. A kovácsolt vasbuzogányok üregesre, illetve tömörre való kiképzése is más technikával készült. Előbbieket lemezszalagból zárt hengerré alakították, majd a testet gömbszerűre formázták, és kovácsolták ki a kívánt alakot.²⁴ Utóbbiakat kovácsszalagból vastag, zárt gyűrűvé kovácsolták, utána pedig az üllőre helyezett negatív mintájú sablon és egy hasonló, de nyeles negatív közé préselték be, majd a gyűrű keresztbefordításával dolgozták ki a buzogány másik két oldalát is. Ezután utómunkával átdolgozhatták még a kész tárgyat, hogy a torzulásokat eldolgozzák.²⁵ A bronzból öntéssel készült buzogányok készítésmenete pedig valószínűleg így nézhetett ki: az ötvözetet két részes öntőformába öntötték, melybe vagy beleverték a tüskéket elválasztó mélyedéseket, vagy alapból olyan öntvényt készítettek, melyből a fegyver tüskéi és hasáb alakú testének sarkai részben kiálltak. A tüskéket és a test oldallapjait végül főleg reszeléssel vagy beütögetéssel formálták véglegesre.²⁶

²⁰ BÁRCZI-ORSZÁGH 1959, 755.

²¹ BOLDOG 2006, 78.

²² KALMÁR 1961, 31.

²³ KOVÁCS S. 2010, 172.

²⁴ KOVÁCS 1971, 170.

²⁵ KOVÁCS 1971, 168.

²⁶ KOVÁCS 1971, 170.

3. 2. *A fegyvertípus megjelenése és használata a középkorban*

Ütő–zúzó fegyverként való hasznát korán felismerték, már az ős– és ókorban a bunkó szerű fejet előbb kőből csiszolták, majd rézből, vagy bronzból öntötték. Népszerűségük oka az volt, hogy sem elkészíteni, sem használni nem volt nehéz, ehhez képest viszont igen hatékonyak bizonyultak különösen a páncélos ellenfelek ellen: „(...) például a sisakra ütve könnyen okozhat akár halált is.”²⁷

3. 2. 1. *Európában való megjelenése és elterjedése*

Egyes népeknél már az ókorban és a népvándorlaskorban is használatban volt,²⁸ de kezdetben nem volt túl gyakori. Először Kelet-Európában jelent meg (Oroszországból például a 11. századtól már jelen volt), ahova minden bizonnyal kelet felől, Belső Ázsiából érkezhetett.²⁹ Korai típusú buzogányokat ismerünk Kelet-Turkesztánból (bár ezek keltezése kérdéses) és Sarkel kazár kori rétegéből is. Bár formailag kissé eltérnek egymástól, megfigyelhetők rajtuk a későbbi buzogányok legfontosabb ismertetőjegyei, így a legkorábbi középkori daraboknak tekinthetők Kelet-Európában.³⁰

Korábban úgy tartotta a kutatás, hogy a késő római hadseregek nem használták,³¹ azonban a középkorban a Bizánci Birodalomban elég gyakran feltűnt, és azóta bebizonyosodott, hogy az ókori rómaiaknál jelen lehetett: már a 2. századtól használhatta a római lovasság. A fegyvertípus későbbi változatai a kora középkori bizánci nehézlovasság kedvelt fegyverévé váltak.³² Ezek az írott források és ábrázolások alapján „fejben végződő botok” voltak. A fej, ami általában gömb alakú volt, fémből, míg a bot, vagyis a nyél valószínűleg fából³³ készült és körülbelül 60–80 cm hosszú lehetett.³⁴ A fanyél, bár a buzogány súlyát, ezzel ütő–zúzó erejét csökkentti, mégis értelmet nyer, ha a fegyvertípus lehetséges használati lehetőségeit megvizsgáljuk.

A kézi fegyverként való használaton kívül ugyanis a buzogányt hatékony dobófegyverként is lehetett használni. Erre utal az a leírás, mely szerint I. Baszileiosz császárt (867–886) vadászat közben egy farkas támadta meg, de ő buzogányát elhajítva kettéhasította a

²⁷ KOVÁCS S. 2010, 174.

²⁸ Egy 6. századi permi ezüsttálon (6. kép) például mitikus hősök párharca során egyéb más fegyverek mellett láthatók buzogányok is.

²⁹ KIRPIČNIKOV 1966, 47.

³⁰ KIRPIČNIKOV 1966, 47.

³¹ KOLIAS 1988, 173.

³² D'AMATO 2011, 8.

³³ A fémből készült nyél inkább a 14–15. századi, gótikus buzogányokra jellemző, a kora középkori bizánci nehézlovasság (*Kataphraktoi*) mégis rendelkezhetett „teljesen fémből készült buzogányokkal” is, kifejezetten közelharcra, sisak, páncél, és akár lovak ellen kifejlesztve. D'AMATO 2011, 13.

³⁴ KOLIAS 1988, 180.

vadállat fejét³⁵. Ez az esemény látható Iohannes Scylitzes 12. században készült bizánci uralkodók életét bemutató munkájának miniatúrái között is.³⁶ Egyéb bizánci források, például VI. Bölcs Leó (886–912) Taktika című munkája is említi a fegyvertípust³⁷, sőt, még arra is van példa, hogy egy lovas akár több buzogánnyal is rendelkezett, melyek közül így volt, amit el tudott dobni, és volt, amit a közelharcban használhatott.³⁸ A kérdéssel az utóbbi években a kísérleti régészet is foglalkozott. Arkadiusz Michalak kísérletei alapján a vizsgált buzogány³⁹ talpról, ívesen elhajítva 15-20 méteren belül lehetett hatékony.⁴⁰ A buzogány tehát, hasonlóan a harci bárdokhoz, nem csak a közelharcban állta meg helyét, de hajítófegyverként is.⁴¹

A buzogány eldobására nem csak Bizáncból ismerünk példát. Az 1070-es években készült Bayeux-i falikárpiton is látható ilyen, ami mellesleg a fegyvertípus első megjelenése a középkori Nyugat-Európában.⁴² A kárpiton egy fémfejű buzogány látható a levegőben, mely a rohamozó normann lovasság felé lett vízszintesen elhajítva. Emellett több egyéb módon is ábrázolják, mind típus, mind használat szerint (7. kép). Megjelenik a páncélozatlan gyalogság által használt kézfegyverek között, akik a lovasság elleni harcban igyekeztek használni (ez megint csak a páncél elleni hatékonyságot bizonyítja), de a normann lovagok között is van, aki buzogányt tart kezében. Ezek a darabok rozetta alakú fejjel, és körülbelül fél méter hosszú nyéllel rendelkeznek. Kalmár János ezeket a buzogányfejeket csillag alakú bronzöntvénynek gondolta, nem pedig egyszerű, faragott fabunkóknak.

Az utóbb említett típus, az egyszerű fabunkó, vagy fabuzogány is megjelenik a Bayeux-i szőnyegen. Ezek körülbelül 70-80 cm hosszúak, és mintha állatfej formára lettek volna faragva.⁴³ Ezt a buzogánytípust latinul *baculus*-nak hívták, a kárpiton látható darabok harci fegyverként való használata azonban nem valószínű. Ezek inkább vezénylő, irányító célt szolgálhattak.⁴⁴

³⁵ KOLIAS 1988, 176–177.

³⁶ KOLIAS 1988, 177.

³⁷ Bölcs Leon: Taktika VI. fejezet 23. caputja. Lásd: Dennis 2010, 95.

³⁸ D'AMATO 2011, 12–16.

³⁹ A vizsgált fegyver „sokszögű vasfejű buzogány (...) 53 cm hosszú nyéllel, melynek feje 4,3 cm széles, 4 cm magas, nyele pedig 3 cm átmérőjű. Az egész súlya 597 g”. MICHALAK 2010, 185.

⁴⁰ A kísérlet során a vízszintesen elhajított buzogány nem tűnt hatékonynak, a fegyver a vas fej súlya miatt azonnal a földre esett. A buzogányt így csak úgy sikerült nagyobb távra (15-20 m) eldobni, ha ívesen felfelé hajították, és közben a fegyver forgó mozgást végzett, ami viszont azt eredményezte, hogy a buzogánynak gyakran a nyele talált célba. Michalak szerint azonban egy gyakorlott harcosnak sikerülhetett idővel a célpontjait a buzogány fejével eltalálni. MICHALAK 2010, 185–186.

⁴¹ KOLIAS 1988, 177.

⁴² KALMÁR 1961, 31.

⁴³ BOEHEIM 1890, 357–358.

⁴⁴ Azonban más, későbbi ábrázolásokon feltűnnek fabuzogányok, ahol bizonyosan fegyverként használták. Például az 1240-es évekből származó Maciejowski Biblia ábrázolásai között több helyen is gyalogos harcosok kezében nagy, kétkezes, szögekkel kivert fabunkók láthatók (8. kép). Kelet-Európában szintén adatolt harci szerepe. KIRPIČNIKOV 1966, 57.

Erre utal ugyanis, hogy eme eszköz összesen két alaknál jelenik meg a csatában: egyszer maga Hódító Vilmos kezében, egyszer pedig Odo püspöknél (aki ráadásul éppen a menekülő lovagokat irányítja vissza a csatába), tehát a normann sereg két vezéri alakjánál.⁴⁵ Meg kell említeni még egy másik feltevést is, mely szerint Odonál abból a (középkorra általánosnak gondolt) megszokásból látunk buzogányt, hogy a korabeli egyházi személyek a vérontás elkerülése végett csatákban olyan fegyvert igyekeztek használni, amik nem okoznak nyílt sebesülést, és jó eséllyel halált sem.⁴⁶ Erre azonban semmilyen hazai utalás nincs, és Nyugat-Európában is ezidáig megalapozatlan maradt.

A 11. század végétől a buzogányok már Nyugat-Európában is egyre inkább elterjedtek: mind leletanyagban, mind az ábrázolásokon. Ekkor már sokkal inkább kézben tartva, tehát elsődleges funkcióját (közelharcú lovas és gyalogos ütőfegyver) őrizte meg.⁴⁷ A 14. századra a fegyvertípus a nyugati nehézlovasság egyik fő fegyverévé vált.⁴⁸

3. 2. 2. *Buzogányok a Kárpát-medencében*

A buzogányok magyarországi megjelenését régóta kutatja több különböző tudományág is. Vizsgálták például nyelvészeti megközelítésből a magyar buzogány szó eredetét. Nagy Géza a szót török eredetűnek tartotta, és a kun nyelvben megtalálható „buz - boz” = rumpere igéből származó „buzgan” - bozgan” = rumpens szavakból eredeztette, amelyek jelentése romboló, pusztító.⁴⁹ Ezt az eredeztetést a szavak jelentése is igazolni látszik. Nagy Géza egyéb, a magyarokkal kapcsolatba hozható török nyelvű népektől való származását viszont elveti. Ilyen az oszmán, a kipszak tatár⁵⁰, de a kunoknál korábbi átvételt szintén kizárja.⁵¹ A mai magyar buzogány szó így valószínűleg a „buzgan” változatból fejlődhetett ki. Kovács László szerint azonban a d-hangot tartalmazó alakok: „buzdurgan - bozdogan” (melyek jelentése vasbuzogány) nem a kunoktól származtathatóak, hanem mégis oszmán-török eredetűek. Ezek, bár a fenti igék származékai, képzésmódjuk tisztázatlan.⁵² Olybá tűnik tehát, hogy a buzogány szó a magyar nyelvben kétszeresen átvett jövevényszó.

A középkori írott forrásokban a szó elsőként 1333-ban, személynévként tűnik fel: az oklevél „Buzkan filio Arbuz” -t említi, aki Parabuch kun származású ispán rokona volt.⁵³ Első

⁴⁵ BOEHEIM 1890, 357–358.

⁴⁶ BOLDOG 2006, 78.

⁴⁷ GIEDL 2021, 223.

⁴⁸ BOEHEIM 1890, 358.

⁴⁹ NAGY 1890, 403.

⁵⁰ A kazáni tatárban ugyanis a „bozgham” szó nem romboló, hanem elrontott jelentéssel bír. KALMÁR 1971, 20.

⁵¹ NAGY 1890, 403.

⁵² KOVÁCS 1971, 165.

⁵³ GIEDL 2021, 224.

helynévi említése 1423-ban történt: itt „Buzganszallas” néven szerepel, fegyvernévként pedig egy évvel későbből, 1424-ből találkozhatunk vele: „Vnum baculum ferreum buzgan nominatum”⁵⁴

A fegyvertípus azonban a kunok 1239-ben való beköltözése előtt is jelen volt a Kárpát-medencében⁵⁵, és ha a buzogány szavunk nem lehet a kun beköltözés időszakánál korábbi, nem csak a lelettípus, de a szó eredete is új megvilágításba kerül. A megoldást az hozza el, hogy a kunok bejövetele előtt a magyarok a buzogány szó jelölésére a „bot” szót használták.⁵⁶ Ahogyan az már Kovács Lászlónál is megjelent, és azóta további bizonyítékok is alátámasztani látszanak feltevését, a fegyver Kárpát-medencébe való eljuttatása egy szintén keleti eredetű lovasnomád népesség, a besenyők nevéhez fűződik.⁵⁷ Ők a 10. század vége körül érkeztek először a Kárpát-medencébe, ám legnagyobb beköltözésüket 1055 utánra tehetjük. A besenyőkről tudjuk, hogy már 1051-ben harcoltak a németek ellen, de később is jelen voltak a magyar királyi hadseregben.⁵⁸ A magyarországi helynevek és személynevek közt többször előfordulnak a „csomak” és a „csokmány” szavak (vagy ezek változatai⁵⁹), melyek jelentése bot, harci bot,⁶⁰ és minden bizonnyal a besenyő nyelvből vehettünk át.⁶¹ A korabeli „bottal ütő besenyő” kifejezés is azt bizonyítja, hogy a magyarok is jellegzetesnek gondolták a besenyők buzogányhasználatát.⁶² A besenyők valószínűleg Bizánc peremvidékén találkozhattak a fegyverrel, amit tőlük a magyar könnyűlovasság is átvett (de a nehézlovasság kezdetben még nem használta).⁶³ A buzogányok tömeges elterjesztése tehát még mindig a 13. századra, a kunokhoz köthető, megjelenése viszont a besenyők nevéhez fűződik, ami választ ad a 11–12. századra datált hazai leletekre is.

Az írott források bemutatása során meg kell említeni még egy latin szót is, a „*baculum*”-ot. Ez hazánkban 1228-ból olvasható először, II. András egy perdöntő viadáról kiállított okleveléből (itt: „*baculo*”). A szó jelentése harci bot, és az egyik bajvivó fegyverei közt volt felsorolva.⁶⁴ A leírás alapján azonban nem egyértelmű, hogy ez fémfejű buzogányt, vagy

⁵⁴ KOVÁCS 1971, 165.

⁵⁵ Erre 11–12. századra keltezett régészeti leletek is utalnak. KOVÁCS 1971, 165-168, 179-180.

⁵⁶ B. SZABÓ 2010, 48–49.

⁵⁷ KOVÁCS 1971, 180.

⁵⁸ PÁLÓCZI HORVÁTH 2014, 37–45.

⁵⁹ TATÁR 2004, 166–171.

⁶⁰ A magyarban viszont ezen kevésbé ismert szavak eltérő jelentésűek: míg a török nyelvekben fegyvert (buzogányt) jelentenek, magyarul eszközöket értünk rajtuk. TATÁR 2004, 172.

⁶¹ TATÁR 2004, 170–172.

⁶² TATÁR 2004, 172.

⁶³ KOVÁCS S. 2019, 9.

⁶⁴ BOROSY 1986, 247.

egyszerű fabunkót jelöl.⁶⁵ Nyugat-Európában a *baculum* egyértelműen a fabunkót jelölte.⁶⁶ A magyar nyelvben sem a buzogány, sem a fabunkók nem eredeztethetők nyugat-európai népek nyelveiből, ugyanis a buzogány latinul *macia*, olaszul *mazza*, spanyolul *maza* vagy *herrada*, az angolban *mace*, a németben pedig *Streitkolben*.⁶⁷

Ábrázolásokon először egy 1235⁶⁸ körüli lovaspecséten jelenik meg. A pecsét Gut-Keled nembeli Apaj szlavón bánt ábrázolja (10. kép), aki kezében buzogányt tart.⁶⁹ Ez nemcsak a fegyvertípus 13. századi használatát tekintve tartható jó példának, de utal a korban a nemesség, a nehézlovasság körében való megjelenésére is.⁷⁰ A pecsét ábrázolása nem elég részletes, de valószínűleg gömb alakú vezéri buzogány van nála. A korabeli magyar nehézlovasság feltehetően nem kun buzogányokat használt, mivel ők csak 1239 húsvétján érkeztek meg a Kárpát-medencébe.⁷¹ A csillag alakú buzogányok ábrázolásokon sokáig megjelentek. A 13–14. századból több ilyen ismerünk. Az egyik a királyfiak oktatására szánt 1333–1342 között készült Anjou legendárium egyik miniatúrája, ami az egyik Szent László legendát, a király kunnal való küzdelmét ábrázolja (11. kép). A miniatúrán a könnyűlovas felszerelésű kun harcos buzogányával éppen a nehézpáncéltatú királyra próbál lesújtani. Mivel a középkorban a miniátorok általában saját koruk fegyverzetében jelenítették meg az ábrázolt alakokat, ebből az következik, hogy egyrészt a csillag alakú buzogányok még használatban voltak a században, másrészt utal a fegyver keleti származására is. Az ábrázolás jól mutatja a fegyver páncél ellen való hatékonyságát is, hiszen a nomád lovas csupán ezzel az egyetlen fegyverrel támad a páncélos királyra.⁷² A középkorban kedvelt Szent László legendákat többször látni még templomi falfreskókon is, mint amilyen a bögözi, homoródszentmártoni (1300 körül), és a karaszkói (14. század közepe) falképek, amelyeken mind-mind megjelennek csillag alakú buzogányok.⁷³

⁶⁵ Hasonló párbajokról készült nyugat-európai képi forrásokon látható ilyen buzogány vagy fabunkó. Többek között a 12. századi Franciaországból ismerünk erre ábrázolást (9. kép).

⁶⁶ Lásd: Hódító Vilmos és Odo püspök fabuzogányai a Bayeux-i faliszőnyegen. BOEHEIM 1890, 357.

⁶⁷ BOEHEIM 1890, 357.

⁶⁸ Vagy 1239. Szendrei János és Kovács S. Tibor több munkájában is 1239-re helyezi. (SZENDREI 1905, 31; KOVÁCS S. 2010, 174; KOVÁCS S. 2019, 10.)

⁶⁹ SZENDREI 1905, 31.

⁷⁰ KOVÁCS 1971, 180.

⁷¹ KOVÁCS S. 2019, 10.

⁷² KALMÁR 1971, 20.

⁷³ KOVÁCS S. 2019, 14.

4. A KÖZÉPKORI MAGYAR BUZOGÁNYOK

4. 1. Csillag alakú buzogányok a Kárpát-medencében, és európai párhuzamaik

Az Árpád-kori buzogányok kutatása során az egyik legnagyobb probléma mindig is a keltezés volt, mivel kevés kivétellel mind szórványleletként került elő. Az első, hazánkban megjelenő, majd meghonosodó buzogánytípus a csillag alakú volt. Ezek (11–14. századi, a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában található darabjai alapján) példányait Kovács László az orosz és egyéb kelet-európai leletanyag segítségével tipologizálta (12–13. képek). Öt fő csoportra osztotta őket a fémfej kiképzése és a tüskéik száma szerint.⁷⁴

4. 1. 1. Négytüskés buzogányok

Az első csoportba a négytüskés buzogányok kerültek. A buzogánytest kocka vagy négyzetes hasáb alakú, és mind a négy oldalán egy-egy négyoldalú gúla alakú tüske van. Ezek a legkorábbiak, Kovács László a Kárpát-medencei példákat 10–11. századra datálta.⁷⁵ Gyakoriak a kovácsolt vas darabok, de készülhettek bronzból öntve is.⁷⁶

A fegyvertárból Kovács László egyetlen ilyen típusú buzogányt írt le. Ez vasból készült, viszonylag hosszú tüskékkel. Több hozzá hasonló típust⁷⁷ vagy átmeneti darabnak, vagy egy másik csoport, a tizenkéttüskés buzogányok előfutárának tekintette, de mindenképpen későbbinek, 12–13. századiaknak írt le.⁷⁸ Kovács S. Tibor azonban további darabokat gyűjtött össze azóta⁷⁹, melyek közül az egyik klasszikus négytüskés, hosszú tüskékkel, vasból kovácsolt buzogányfej (szintén szerepel az ő katalógusában is a négy- és tizenkéttüskés közti átmeneti darab). Ő ezt a 9–14. századra keltezte. Ennek a testén alul és felül is rövid gyűrűs köpű látható. A köpűnyúlvány (ami a későbbiekben egyre hosszabbodott⁸⁰), a nyéllal való erősebb rögzítést volt hivatott szolgálni.⁸¹ Kovács S. Tibor szerint ez egy bizánci típus, melyhez 60–80 cm hosszú ólmozott nyél tartozhatott.⁸² K. Németh András Paks környékéről további négy öntéssel készített csillag alakú buzogány töredékét közölte, melyek közül kettőt (Paks–Gyapa-Templomdomb; Fadd–Juhakol) négytüskésnek határozott meg. A másik kettőt (Paks–

⁷⁴ KOVÁCS 1971, 168–180.

⁷⁵ Giedl Dániel szerint a magyarországi négytüskés buzogányokat a hazai történeti adatok alapján tágabban kell keltezni, ő a 10–12. századra helyezi őket. GIEDL 2021, 226.

⁷⁶ KOVÁCS 1971, 168.

⁷⁷ Ezeknek a kockatest sarkainál kiugró oldalélek voltak, de nem annyira erőteljesek, mint a tizenkéttüskéséknél. KOVÁCS 1971, 170.

⁷⁸ KOVÁCS 1971, 168–170.

⁷⁹ KOVÁCS S. 2019, 36–37.

⁸⁰ Kalmár szerint a köpűk hossza időrendi előrehaladást jelöl, ám ezt nem a konkrétan keltezhető darabok alapján állapította meg, hanem pusztán általános elgondolásból, ezért ezt fenntartással kell kezelni. TAKÁCS 1997, 216.

⁸¹ KALMÁR 1961, 34.

⁸² KOVÁCS S. 2019, 36. (No. 1.)

Cseresznyés-Akalacs; Paks–Páli-szőlők) pedig tizenkéttüskésnek, vagy annak változatai közé sorolt.⁸³ Ezen négy darab különleges figyelmet érdemel, mivel településekről kerültek elő, ráadásul „a középkori Magyarország legnagyobb besenyő település-tömbjének számító Sárvíz-völgytől mindössze 10–15 kilométerre keletre”⁸⁴ találták őket. Bár a buzogányok etnikumhoz kötése félrevezető lehet, ebben az esetben megalapozottnak tűnik, hogy a hazánkban legkorábban megjelenő típus példányai közül, besenyő területen előkerült példákat az ő tárgyi hagyatékukhoz kössük. Ez pedig további bizonyítékkal szolgál arra is, hogy a fegyvert a besenyők ismertették meg a magyarokkal. Egy darab négytüskés buzogány található a debreceni Déri-gyűjteményben is. Ez bronzból készült, egyszerű kocka alakú testéhez alulról rövid, gyűrűs köpű is csatlakozik.⁸⁵ Pest megyéből is kerültek elő buzogány töredékek, az elmúlt időszak közösségi régészeti projektjeinek keretein belül, fémkeresősök által. A szentendrei Ferenczy Múzeum gyűjteményében két négytüskés buzogányfej található. Az egyik (Ceglédbercel–Nagyállás-dűlő) vasból, a másik (Mikebuda–Kisturján) bronzból készült, azonban mindkettőnél megfigyelhetők az alaptest két oldalán található köpűk.⁸⁶

Az *I. táblázat* alapján az látszik, hogy a Jászságban előkerült négytüskés buzogányfej a többi darabtól eltérően igen kis tömeggel rendelkezik (ez alól kivétel a Mikebuda–kisturjáni lelet, azonban ez töredék, csak egy oldal maradt a fegyverből, így eredetileg jóval súlyosabb volt). A többi altípushoz képest viszonylag gyakran fordulnak elő a vasból kovácsolt fegyverek, a Jászárokszállás–Karácsond között talált darab is ezt a csoportot gazdagítja. Ha elfogadjuk azt a feltevést, miszerint a vasbuzogányok a fejletlenebb, korábbi darabok, úgy a lelet is a korai darabok közé tartozhat, azonban szokatlan kialakítása az ismert négytüskés buzogányok egyikén sem pontos párhuzama. A tárgyalt darabok a 10–12. századra tehetők (Kovács S. Tibor azonban az egyik MNM-ben megtalálható darabot, mely hagyatékából került a múzeumba, igen tág határok közé, a 9–14. századra helyezte), bár az ismeretlen lelőhelyű és szórványleletek esetében a keltezés relatív kronológián alapszik.

⁸³ K. NÉMETH 2010, 269–272.

⁸⁴ K. NÉMETH 2010, 272.

⁸⁵ BOLDOG 2006, 75.

⁸⁶ GIEDL 2021, 226.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
1.	Paks–Gyapa- Templomdomb	–	–	település	bronz	K. Németh 2010, 270.
2.	Fadd–Juhakol	–	–	település	bronz	K. Németh 2010, 271.
3.	Ceglédbercel– Nagyállás-dűlő	2021.18.1.1.	102 g	szórvány	vas	GIEDL 2021, 226.
4.	Mikebuda– Kisturján	2021.12.1.1.	33 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 226.
–	–	FN 55.3651.	155 g	n. a.	vas	Kovács 1971, 170.
–	–	54.2253.	128 g	hagyaték	vas	Kovács S. 2019, 36.
–	–	D.F.La.Ta.3	n. a.	n. a.	bronz	BOLDOG 2006, 75.
1. (sárga)	Jászárokszállás –Karácsond	–	56,7g	szórvány	vas	

1. táblázat: A tárgyalt négytűskés buzogányok adatai

A 2. táblázat jó példa rá, hogy az átmeneti darabok közt már lényegesen gyakoribbak a bronzból öntött buzogányok, amihez a Jászság két új ilyen típusú lelete is hozzájárult. Mivel mindkettő töredékként került elő, így a súlyadatok nem nyújtanak biztos információt, de feltételezni lehet, hogy eredetileg a tárgyalt darabok közül az átlag feletti súllyal rendelkeztek. Az 1. és 4. típus közti átmeneti buzogányok általánosságban 12–13. század körüli datálást szoktak kapni, esetünkben, ugyancsak kontextus nélkül, sem lehet ennél pontosabban keltezni.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
5.	Paks– Cseresznyés- Akalacs	–	–	település	bronz	K. NÉMETH 2010, 269– 270.
6.	Paks– Páli-szőlők	–	–	település	bronz	K. NÉMETH 2010, 270– 271.
7.	Turnu Severin	FN 52.42.	280 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 170.
8.	Csákberény	FN 54.2203.	218 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 170.
9.	Kánya	FN 54.2257.	180 g	n. a.	vas	KOVÁCS 1971, 170.
–	–	FN 57.6311.	123 g	n. a.	vas	KOVÁCS 1971, 170.
–	–	54.2266.	145 g	ajándék	bronz	KOVÁCS S. 2019, 37.
2. (sárga)	Jászágó– Középkori Ágó	–	128,6 g	szórvány	bronz	
3. (sárga)	Jászberény– Nevada-tanya	–	96,4 g	szórvány	bronz	

2. táblázat: A tárgyalt 1. és 4. típus közti átmeneti darabok adatai

Láthatjuk tehát, hogy a négytüskés buzogányok a fegyvertípus legegyszerűbb változatai, először jelennek meg hazánkban. Bár a magyar könnyűlovasság korán átvehette,⁸⁷ néhány leletet viszonylagos biztonsággal lehet a besenyőkhöz kötni. Ez a típus a csillag alakú buzogányok második legnépesebb csoportja, de sajnos olyan kevés az ismert lelőhellyel rendelkező darabok száma, hogy nem szolgáltatnak elég adatot, hogy ebből messzemenő következtetéseket lehessen levonni.

⁸⁷ K. NÉMETH 2010, 269.

A térképen (14. kép) jelölt fegyverek az ország középső részein (Pest megye, Fejér megye, Tolna megye) jelentkeznek, de ez inkább az eddig intenzívebben kutatott, fémkeresősök által bejárt területeket⁸⁸ mutatja jobban, semmint a leletek valódi elterjedését hazánkban. Tovább nehezíti a kérdést az eddig fel nem dolgozott, és természetesen a még eddig elő nem került darabok is.⁸⁹

A négytuskés buzogányok párhuzamait Kelet-Európa szerte megtalálhatjuk, ami további adatokkal támasztja alá a fegyver keleti eredetét. Az egyik lelet Sarkel városának kazár rétegéből származik, ezt Kirpičnikov a 9–11. századra keltezte, ezzel a legkorábbi darabnak számít.⁹⁰ Számos darab került még elő Bulgáriából⁹¹, Oroszországból (abból egy sírmelléklet volt)⁹², az Észak-Kaukázus környékéről és Horvátországból is, amik időben a 10–11. századra tehetők⁹³. De kerültek elő nagyobb számban Ukrajnából⁹⁴ is, ezeket viszont már a 12–13. századra datálták.

4. 1. 2. Levágott sarkú kocka alakú buzogányok

A második csoportot a levágott sarkú kocka alakú buzogányok alkotják. Formájukat a kocka alakú test sarkainak levágásával érték el úgy, hogy az így kialakult ferde síkok az oldalélek felezőpontjaiban találkoznak. A kelet-európai leletek mind vasból készültek⁹⁵, de hazánkból ismertek bronzból öntött darabok is.

A fegyvertárban ilyen típusú nincs, de van egy üreges vas buzogány, amin az első két csoport sajátosságai keverednek.⁹⁶ A kajárpéci Helytörténeti Gyűjteményben azonban megtalálható két, ebbe a csoportba sorolható buzogányfej. Az egyik tömör bronz öntvény, levágott sarkú kocka alakú testéből négy gúla alakú túske áll ki, a test aljához pedig felfelé enyhén szűkülő, hosszú köpű csatlakozik. A másik is hasonló formájú és ugyanúgy bronzból volt öntve, azonban ez üreges, és a szintén hosszú köpűjét alulról és felülről félkör átmetszetű gyűrű zárja le.⁹⁷ Bár a környékről több besenyőkre utaló forrás is van, a két buzogány

⁸⁸ A „múzeumbarát”, szervezett keretek között történő fémkeresős tevékenység még viszonylag új jelenség Magyarországon, így néhány terület sokkal részletesebb bejárást kapott, mint az ország területeinek többsége.

⁸⁹ A térkép a teljesség igénye nélkül, a fontosabb szakirodalmak és leletközlések alapján készült. Főleg csak a mai magyarországi darabokra fókuszál és nem célja a hazai leletanyagot hiánytalanul bemutatni.

⁹⁰ KIRPIČNIKOV 1966, 49.

⁹¹ JOTOV 2004, 108.

⁹² A sírlelet Zagorje településről, az egykori Szovjetunióból került elő. KIRPIČNIKOV 1966, 47–57.

⁹³ KIRPIČNIKOV 1966, 48.

⁹⁴ OSIPENKO 2019, 107–109.

⁹⁵ KOVÁCS 1971, 170.

⁹⁶ KOVÁCS 1971, 170.

⁹⁷ TAKÁCS 1997, 216.

lelőhelyeiről igen hiányos adatokkal rendelkezünk, így, bár valószínűsíthető, ezeket a darabokat mégsem lehet egyértelműen hozzájuk kötni.⁹⁸ (3. táblázat)

Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
–	FN 57.6313.	230 g	n. a.	vas	Kovács 1971, 170.
Kajárpéc ⁹⁹	–	n. a.	n. a.	bronz	Takács 1997, 215.
Kajárpéc	–	n. a.	n. a.	bronz	Takács 1997, 215.

3. táblázat: A levágott sarkú kocka alakú buzogányok adatai

Kirpičnikov ennek a típusnak két alfaját is elkülöníti¹⁰⁰, és a korábbi négytüskés buzogányokhoz képest ezen csoportot későbbre, a 12–13. századra keltezte. A leletek nagyrésze a tatárjárás során elpusztult településekről került elő. Bár a buzogányokat általánosságban inkább a nemességhez szokták kötni, az egyszerű elkészítés, valamint a gyakorisága miatt ezt a típust valószínűleg a köznép (városlakók és parasztok) használhatta.¹⁰¹ Oroszországon kívül jelen van a volgai Bulgária és a balti államok területén¹⁰², valamint Ukrajnában is¹⁰³.

4. 1. 3. Négytüskés, dudoros buzogányok

A harmadik csoportba az első csoport változatai, a négytüskés, dudoros buzogányok kerültek. Ezeknek a teste kocka vagy hordó alakú, és általában négy, gúla alakú tüskéjük van, de előfordulnak öt tüskések is. A gúlák alapjánál lehetnek további kisebb dudorok, melyek vége hegyes, vagy legömbölyített. A dudorokat összekötve, egy-három soros rovátkolt sáv húzódhatott. Egy másik típusa szerint pedig a tüskék mellett nincsenek kisebb dudorok, hanem a test egész felületén szimmetrikusan elrendezett plasztikus gyöngyszerű díszítés van.¹⁰⁴ Ezeket

⁹⁸ TAKÁCS 1997, 216–218.

⁹⁹ A Kajárpécsi Helytörténeti Múzeum két buzogánya se pontos lelőhellyel, se leltári számmal nem rendelkezik, vagy legalábbis a publikációban ezen adatok nem szerepeltek.

¹⁰⁰ II. és II. A. típusok. KIRPIČNIKOV 1966, 49.

¹⁰¹ KIRPIČNIKOV 1966, 48–49.

¹⁰² KIRPIČNIKOV 1966, 48.

¹⁰³ OSIPIENKO 2019, 107–109.

¹⁰⁴ KOVÁCS 1971, 172.

mind bronzból, üregesen öntötték, ahol a belsejüket, helyet hagyva a nyélnek, ólommal töltötték ki (ezzel növelve a buzogány súlyát, így hatékonyságát is).

A Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) fegyvertárában a két altípus egy-egy változata található meg: mindkettő üreges bronzöntvény.¹⁰⁵ Kovács S. Tibor a budai lelőhelyű darabot, mely alul és felül is rövid köpönyűlvánnyal rendelkezik, a 12–13. századra datálta.¹⁰⁶ (4. táblázat)

Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
–	FN 54.2178.	128 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 172.
Buda	52.44.	178 g	n. a.	bronz	KOVÁCS S. 2019, 39.

4. táblázat: A tárgyalt négytüskés, dudoros buzogányok adatai

A Szovjetunió egykori területén is megtalálható mindkét típus, Kirpičnikov katalógusában összesen 8 darabot gyűjtött össze, melyeket szintén a 12–13. századra keltezett.¹⁰⁷ Az Ukrán Nemzeti Múzeum is további párhuzamokkal szolgál, ugyancsak 12–13. századi keltezéssel.¹⁰⁸

4. 1. 4. Tizenkéttüskés buzogányok

A csillag alakú buzogányok közül a szerkezeti szempontból legfejlettebbnek¹⁰⁹ tekinthető típust a tizenkéttüskés buzogányok alkotják. Testük hordó, kocka vagy öt-hétszögű (utóbbi esetben tizenkettőnél is több tüskével rendelkeztek), hasáb alakú. Minden oldallap közepéből egy-egy nagy, négyoldalú gúla alakú tüske áll ki, melyet oldalanként négy-négy háromszög metszetű tüske vesz körbe. Ezeket, a kisebb méretű tüskéket a buzogánytest csúcsainak megnyújtásával alakították ki.¹¹⁰ Általában bronzból, üregesen öntötték őket, de a tüskéket sokszor hidegmunkával tovább formálták. A négytüskés, dudoros buzogányfejekhez hasonlóan ezeket is gyakran ólommal tölthették ki a nyél és az üreges test között, hogy nehezebbé tegyék a

¹⁰⁵ KOVÁCS 1971, 172.

¹⁰⁶ KOVÁCS S. 2019, 39. (No. 4.)

¹⁰⁷ KIRPIČNIKOV 1966, 52.

¹⁰⁸ OSIPENKO 2019, 107–108.

¹⁰⁹ Ugyanis, mivel teljes felületét beborítják a tüskék, az ütés eredményessége jócskán megnövekedett, bármilyen irányból is ütöttek vele. KOVÁCS 1971, 174.

¹¹⁰ KOVÁCS 1971, 172.

fegyvert.¹¹¹ Formailag a többi típusnál is gazdagabbak: „*az alaptest, az ütőfelület, a tüskék és köpűk kialakítása, valamint méret és súly tekintetében igen nagy eltérések mutatkoznak*”¹¹². Gyakoriak a peremgyűrűvel, illetve rövidebb vagy hosszabb köpűvel ellátott darabok, és szintén nem ritka, ha díszítettek is: magát a testet a tüskék között domború pontsorokkal, rovátkolt sávval díszítették, a sávok metszéspontjain pedig lencseszerű dudorokkal; de szintúgy a nyéllyukat alulról és felülről egy-egy gyűrűvel, vagy ha volt, a köpűt is gyűrűs sávokkal tagoltan díszíthettek. Az előző típushoz hasonlóan ezeket is a 12–13. századra keltezték¹¹³, azonban Kovács László szerint egészen a 14. század közepéig használatban lehetett, sőt, egyes könnyű fegyverzetű hadinépénél akár még tovább is fennmaradhatott.¹¹⁴ Kalmár János szerint a típus buzogányai a test alakja és a peremgyűrűk, illetve köpűnyúlványok szerint egységes fejlődési sorba rendezhetőek, tehát a legegyszerűbb változat a legkorábbi, a legfejlettebbek pedig a legkésőbbiek.¹¹⁵ Azonban a különböző változatokat minden bizonnyal egyidőben is használhatták.¹¹⁶

A csillag alakú buzogányok közül ez a típus a legelterjedtebb, amit a múzeumi gyűjtemények is jól mutatnak. A MNM fegyvertárából Kovács László 21 ilyen típusú díszített buzogányt írt le. Köztük találhatók tömör bronz, üreges bronz, peremgyűrűs és köpűs változatok is. Az egyik üreges darabnak a belsejében megfigyelhető az ólombetét is.¹¹⁷ A legegyszerűbb formát: „*négy- vagy ötszög metszetű hasáb, amelynek oldallapjai közepén egy-egy nagy gúla alakú tüske van, s azt négy kisebb, a hasáb sarkainak meghosszabbításával kialakuló, háromszög alapú tüske veszi körül*”¹¹⁸ 39 darab képviseli a fegyvertárban, bár egy-két darabról felmerült, hogy hamisítvány. Ezeknek többségét tömörre öntötték, de vannak üregesek is.¹¹⁹ A múzeumokban lévő tizenkéttüskés buzogányok közül volt, amit a besenyő leletanyaghoz soroltak¹²⁰, újabb adatokkal szolgálva a fegyver eredetére, így ezen fejlettebb altípusnál is igazolható lett a (részben) besenyő származtatás. A debreceni Déry-gyűjtemény két tizenkéttüskés buzogányfejet őriz. Mindkettő bronzöntvény, egyszerű, díszítetlen típus, a 12–13. századra keltezve. Méretbeli különbségeiken kívül az egyetlen eltérés, hogy az egyikhez

¹¹¹ GIEDL 2021, 227.

¹¹² GIEDL 2021, 227.

¹¹³ Szerkezeti, díszítési hasonlóságok, valamint a keleti párhuzamok alapján. KOVÁCS 1971, 172–176.

¹¹⁴ Gyakorisága, egyben hosszú ideig való használata azzal magyarázható, hogy könnyen előállíthatók voltak, sorozatgyártással készültek a közharcosok számára. KOVÁCS 1971, 176.

¹¹⁵ KALMÁR 1961, 34.

¹¹⁶ KOVÁCS 1971, 178.

¹¹⁷ KOVÁCS 1971, 174.

¹¹⁸ KOVÁCS 1971, 178.

¹¹⁹ KOVÁCS 1971, 178.

¹²⁰ Ezek a Nagykajdacs, Fácánkert-Kajmádi-sziget és Füzesabony lelőhelyű darabok. PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 18.

alulról rövid köpű csatlakozik.¹²¹ A Rétköz területéről szintúgy két darab tizenkéttüskés buzogányfej került elő (Döge–Belterület, valamint Kótaj–Szőlő lelőhelyről). Mindkettő a legegyszerűbb, díszítetlen, köpű és peremgyűrű nélküli darabok közé tartozik.¹²² A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye is őriz három tizenkéttüskés buzogányt. Ezek lelőhelye és előkerülési körülményei sajnos nem ismertek, valószínűleg adományként kerültek a múzeumba. Egyszerű, díszítetlen típusok, az egyik rendelkezik rövid köpűnyúlvánnyal.¹²³ A szentendrei Ferenczy Múzeumban is megtalálható a tizenkéttüskés buzogányok számos változata. Két buzogányfej (Ócsa–Premontrei monostor; Nagykáta–Kender-halom) képviseli a legegyszerűbb formát mutató, köpű nélküli alcsoportot, ezek tömör bronzöntvények. Négy darabhoz (Ócsa–Mádencián: 2x; Dabas–Besnyő; Nagykőrös–Ludas) tartozott peremgyűrű, vagy köpűnyúlvány, és három további köpűs buzogányfejet (Törtel–Besnyő; Galgahévíz–Beke-rét; Újlengyel–Vatya) pedig a csillagfejű buzogányok egyik fejlődési állomásaként az ütőfelület megnagyobbítása céljából ötoldalúvá alakítottak ki, amelyek így már tizenöt tüskével rendelkeztek.¹²⁴ Ebből kettőnek, valószínűleg a használatból kifolyólag, a köpűjük sérült. A legfejlettebb, legösszetettebb öntési eljárással készült darab (Inárcs–Szent György templom), egy szintén ötoldalú, tizenöt, erősen kiemelkedő tüskével rendelkező buzogányfej, melyhez felülről rövidebb, alulról hosszabb, peremgyűrűs köpű tartozik.¹²⁵ A lelőhelyek nevében már láthattuk, hogy megjelenik a Besnyő név, ami a helyszínen talált buzogányt minden bizonnyal a besenyőkhöz kötheti. A tizenkéttüskés típusa a csillagalakú buzogányoknak viszont már a későbbi, fejlettebb változat, és a nagyobb számban való megjelenése is inkább a kunokhoz kapcsolódik¹²⁶ (mint azt ahogyan a nyelvi és képi források mutatják). Ezt a Ferenczy múzeum leletei régészeti adatokkal is alátámasztják. Az említett buzogányok közül néhány olyan területen került elő, melyek köthetők a kunokhoz: például Törtel település a Duna-Tisza-közi középkori kun szállásterület része volt, ráadásul nevében kun személynevet is jelöl.¹²⁷ Egy másik, Szénásegyháza területén előkerült buzogányfej is feltehetően a kunok kezében lehetett, ezt az orosházi Nagy Gyula Területi Múzeum őrzi. A bronzból öntött tizenkéttüskés buzogányfej az egyszerűbb, díszítetlen, peremgyűrű és köpű nélküli altípusba tartozik, a földbe kerülése pedig nagyjából a 13. század második fele lehetett. A kunokhoz szintén előkerülésének helyszíne miatt köthető, hiszen a mai Nagyszénás középkori elődjének számító Szénásegyháza

¹²¹ BOLDOG 2006, 75–76.

¹²² ISTVÁNOVITS 2003, 343.

¹²³ TEMESVÁRY 1984, 121–122.

¹²⁴ Ettől függetlenül a tizenkéttüskés buzogányok tipológiai csoportjába tartoznak. GIEDL 2021, 227.

¹²⁵ GIEDL 2021, 227–228.

¹²⁶ HORVÁTH 2001, 74.

¹²⁷ GIEDL 2021, 228.

a Maros-Tisza vidékén található, ami a 13. század második felében a kunok egyik fő szállásterülete volt.¹²⁸

Miután az összes tárgyalt tizenkéttüskés buzogány (5. táblázat) anyaga bronz, nem csoda, hogy a járszági lelet is bronzöntéssel készült. A számos ezen csoportba tartozó darab között igen nagy eltérések mutatkoznak a súlyaikat tekintve, de, sajnos mivel a Jászdózsa–Kápolnahalmon talált lelet is töredék, nehéz összevetni az adatokat. A jónéhány darabszámot tartalmazó csoportot elterjedtsége miatt sem lehet pontosan keltezni, különösen, hogy még a 14. század első feléig is használatban lehettek az ide tartozó fegyverek. A járszági lelet, bár kialakításban egyszerűbb, mégsem keltezhető pontosabban, megint csak ezen típus Kárpát-medencei képviselőinek általános datálását figyelembe véve tehető a 12–14. század első felére.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
–	–	FN 54.2175	313 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 57.6287	350 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 57.6293	203 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 57.6294	145 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 57.6296	310 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 57.6297	188 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 57.6303	315 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
–	–	FN 54.2173	305 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 54.2174	242 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.

¹²⁸ KATONA-KISS 2018, 107–108.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
1.	Köröstarcsa	FN 57.6303	355 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 174.
2.	Jászberény	FN 54.2213	177 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 54.2224	220 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 54.2241	270 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 54.2243	130 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 57.6260	155 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 57.6270	193 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 57.6274	220 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 57.6289	412 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 57.6292	190 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 58.7613	277 g	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
–	–	FN 57.6281	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 176.
3.	Eger	FN 54.2209	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
4.	Füzesabony	FN 54.2216	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
5.	Somogyvár	FN 54.2218	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
6.	Szentlászló (Pest megye)	FN 54.2219	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
7.	Szeleszló- puszta	FN 54.2223	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
8.	Ószőny	FN 54.2229	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
9.	Buda	FN 52.108	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
10.	Vác	FN 54.2221	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
11.	Pomáz	FN 54.2228	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
12.	Koroncó	FN 54.2238	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
13.	Muzsla	FN 54.2233	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
14.	Margittai kőbánya	FN 54.2235	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
15.	Kisrákos	FN 54.2236	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
16.	Csákberény	FN 54.2239	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
17.	Füzesabony	FN 54.2172	n. a.	n. a.	bronz	KOVÁCS 1971, 178.
–	–	D.F.La.Ta.4	n. a.	n. a.	bronz	BOLDOG 2006, 75.
–	–	D.F.La.Ta.5	n. a.	n. a.	bronz	BOLDOG 2006, 75.
18.	Döge- Belterület	–	n. a.	n. a.	n. a.	ISTVÁNOVITS 2003, 343.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
19.	Kótaj-Szőlő	–	n. a.	n. a.	n. a.	ISTVÁNOVITS 2003, 343.
–	–	R.53.58.9.1	n. a.	n. a.	bronz	TEMESVÁRY 1984, 121.
–	–	R.53.58.9.2	n. a.	n. a.	bronz	TEMESVÁRY 1984, 121.
–	–	R.53.58.9.3	n. a.	n. a.	bronz	TEMESVÁRY 1984, 121.
20.	Ócsa– Premontrei monostor	2021.20.1.1	187 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 235.
21.	Nagykátá– Kender-halom	2021.24.1.1	118 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 235.
22.	Ócsa– Mádencián	2015.39.1.18; 2015.39.1.19	58 g; 40g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 234.
23.	Dabas– Besnyő	2021.27.1.1	58 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 234.
24.	Nagykőrös– Ludas	2021.22.1.1	29 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 235.
25.	Törtel– Besnyő-halom	2021.23.1.1	137 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 235.
26.	Galgahévíz– Beke-rét	2020.38.1.4	85 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 234.
27.	Újlengyel– Vatya	2021.19.1.1	208 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 235.
28.	Inárcs–Szent György templom	2021.17.1.1	357 g	szórvány	bronz	GIEDL 2021, 234.

Térképen jelölt sorszám	Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
29.	Nagyszénás– Cifra-dűlő	Gy.sz. 2017/164	249 g	település	bronz	KATONA- KISS 2018, 107–108.
30.	Nagykajdacs	–	n. a.	n. a.	n. a.	PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 18.
31.	Fácánkert– Kajmádi- sziget	–	n. a.	n. a.	n. a.	PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 18.
32.	Füzesabony	–	n. a.	n. a.	n. a.	PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 18.
4. (sárga)	Jászdózsa– Kápolnahalom	–	70,8 g	szórvány	bronz	

5. táblázat: A tárgyalt tizenkéttüskés buzogányok adatai

A tizenkéttüskés buzogányok lelőhellyel is rendelkező darabjai már olyan számban állnak rendelkezésünkre, hogy értékelhető elterjedtségi képet képesek mutatni (*15. kép*), de még itt is inkább a leletek előkerülése és feldolgozottsága, tehát a jobban kutatott területek (különösen Pest megye) rajzolódnak ki. Viszont mégis szolgálhat jelentős információval, mivel, bár az ország távolabb eső területein kisebb számban mutatkoznak, megjelenésük azt jelenti, hogy a típus igen elterjedt volt, és használata nem korlátozódott egyes területekre. Ez pedig arra utalhat, hogy hazánkban a fegyvertípus nagyszámban, széles körben elterjedt.¹²⁹

Ez a típus valószínűleg Dél-Oroszországból származik, mivel a leletanyag nagyrésze innen, a Dnyeper és a Kárpátok közötti területről került elő, és ezek főként egyszerű, díszítés nélküli példányok voltak.¹³⁰ A délorosz sztyepp ekkor egészen a mongol hódításig a kunok fennhatósága alatt állt, így a tizenkéttüskés buzogányok fő használói és elterjesztői nagy valószínűséggel a kunok lehettek.¹³¹ Alighanem sorozatgyártással készültek, azonos öntőformában, mivel a buzogányok közül néhány olyannyira hasonlít egymásra, hogy kizárt,

¹²⁹ A térkép a teljesség igénye nélkül, a fontosabb szakirodalmak és leletközlések alapján készült. Főleg csak a mai magyarországi darabokra fókuszál és nem célja a teljes hazai leletanyagot bemutatni.

¹³⁰ KIRPIČNIKOV 1966, 52–53.

¹³¹ KATONA-KISS 2019, 10.

hogy külön műhelyben készültek volna. A legtöbb a Kijevi Rusz területéről származik, tehát bizonyára Kijevben összpontosult a gyártása (vagy esetleg a használói). Mivel ezek szintén gyakori leletei a mongol hadjáratok során elpusztult településeknek, a kelet-európai anyagot is a 12–13. század közepéig keltezték.¹³² A Balkánon ugyancsak elterjedt, bizánci és bolgár területeken számos példánya ismert, melyek közül több megtalálható például a floridai World Museum of Man gyűjteményében. Az itt összegyűjtött darabokat általánosan a 11–14. századra keltezték. Ezek vasból készültek, és a díszítetlen darabok mellett van köztük ezüsttel díszített is, amit valószínűleg magasabb katonai rangú személy használhatott.¹³³

4. 1. 5. Gömb vagy hordó alakú buzogányok

Ezeknek, a főleg vasból, ritkábban bronzból készült buzogányoknak teste gömb, illetve hordó alakú volt. Kelet-Európában valószínűleg a legkorábbi csillag alakú buzogányokkal egyszerre jelentek meg, de csak a 12–13. században terjedtek el. Hazai keltezésük a későbbi hasonló oszmán-török buzogányok elterjedése miatt nehézkes. Felszínük lehetett sima, vagy domborulatokkal (bordákkal) tagolt. Alighanem utóbbiak voltak a késő középkori tollas buzogányok elődei.¹³⁴

A MNM fegyvertárából Kovács László egy ilyen típusú buzogányt közölt. Ez a darab üreges, vasból készült és hordó alakú testét kiemelkedő dudorok borítják.¹³⁵ Az Árpád-kori Kána falu feltárása során egy nagyobb tárolóhelyiségből került elő még gömb alakú buzogányfej. Állapota ép, nyéllyuka henger alakú, és mindkét oldalról peremgyűrű csatlakozik hozzá. A fegyvertárhoz képest ennek felülete sima.¹³⁶ Az itt talált buzogányfejet a település meglehetősen pontos keltezése alapján szintén a 12–13. század közepére lehet tenni. Egy ehhez hasonló, bár valamennyivel nagyobb méretű gömb alakú buzogányfejet találtak Muhin is, a templom környékén.¹³⁷ Ezen párhuzamok alapján a hazai gömb alakú buzogányok is a kelet-európaiakhoz hasonlóan megjelenhettek már a 12–13. századtól.

A gömb alakú buzogányok a Kárpát-medencei leletek között nem számítanak a gyakori darabok közé, és mivel a jászági leleten kívül csak egynek ismerjük a tömegét, így nehéz ez alapján összehasonlítani a többi tárgyalt példánnyal (6. táblázat), főleg úgy, hogy esetünkben töredékről van szó. A Jászágó–Jászárokszállás között előkerült buzogányfej anyagát tekintve

¹³² KIRPIČNIKOV 1966, 52–53.

¹³³ D'AMATO 2011, 35–38.

¹³⁴ KIRPIČNIKOV 1966, 54.

¹³⁵ KOVÁCS 1971, 178–179.

¹³⁶ TEREI–HORVÁTH 2007, 162–163.

¹³⁷ ÉRI–BÁLINT 1959, 33.

érdekes, hogy ez az egyetlen, ami biztosan bronzból készült, de kontextus nélkül ez az adat alapján sem lehet következtetéseket tenni ilyen kis számú hazai párhuzam esetén. A kánai, vagy Muhin előkerült azonos típusú emlékek lelőköörülményei viszonylag pontos keltezését biztosítanak, a 12. század második felétől a 13. század első felére tehetők. Ezen párhuzamok alapján a Jászágó–Jászárokszállás között előkerült buzogány is hasonlóan a 12–13. századra datálható.

Lelőhely	Leltárszám	Súly	Előkerülési körülmény	Anyag	Szakirodalom
Endrődi határ, a Hármas- Körös mentén	FN 54.2155.	200 g	n. a.	vas	KOVÁCS 1971, 179.
Kána	2005.1.592.150	n. a.	település	vas	TEREI– HORVÁTH 2007, 162–163.
Muhi templom	53.1001.2.(11.302)	n. a.	templom környéke	n. a.	ÉRI–BÁLINT 1959, 33.
Jászágó – Jászárokszállás	–	43,9 g	szórvány	bronz	

6. táblázat: A tárgyalta gömb és hordó alakú buzogányok adatai.

Az ötödik csoport azonban számos külföldi párhuzammal rendelkezik: az egykori Szovjetunió legkorábbra datált lelete Sarkel szláv rétegéből származik a 11. századból. A többi darab a 12–13. századra lett keltezve¹³⁸, nem csak Oroszországban, de a Kelet-Poroszországban, Svédországban¹³⁹ és Gotlandon talált példányok is.¹⁴⁰ Ez a fegyvertípus szintén elterjedt még a Balkánon, például Bulgária¹⁴¹, de Románia¹⁴² területén is.

A korai elméletekkel szemben tehát láthatjuk, hogy a csillag alakú buzogányok már jóval a kunok betelepülése előtt megjelennek, eredetüket elsősorban a besenyőkhöz lehet kötni. Kovács László megemlíti még az úzokat és a kipcsak-kománokat is, mint lehetséges elterjesztőit. Ez a nyelvészeti adatokkal is összhangot mutat. Az átvétel történhetett ezen népek

¹³⁸ KIRPIČNIKOV 1966, 54.

¹³⁹ Kovács László „Svécia” néven hivatkozott rá. KOVÁCS 1971, 178.

¹⁴⁰ KOVÁCS 1971, 178.

¹⁴¹ JOTOV 2004, 108–109.

¹⁴² BARNEA 1967, 339., 346.

elleni csatározások során, de szintén végbemehetett a későbbi betelepítésük folyamán is. Eleinte a magyarok közül a könnyűlovasság vehette át, de a nemességnél is megjelenik már a 13. században. Tömeges elterjedésében játszottak szerepet a kunok, azonban a 14. század közepétől már az új típusú buzogányokat részesítik előnyben, még a keleti népcsoportok is.¹⁴³

A korábbra keltezett típusok: a négytüskés és a gömb, vagy hordó alakú buzogányok, (melyek közül igen gyakoriak a vasból kovácsoltak) érkezhettek a besenyők által, míg a későbbi, fejlettebbnek tekinthető típusokat: a tizenkéttüskés és dudoros darabokat (jellemzően bronzból öntve) a kunok hozhatták magukkal. De fontos kiemelni, hogy ezen altípusokat pontosan keltezni csak ritka esetekben lehet, ráadásul használatuk is párhuzamosan folyhatott egyszerre.

¹⁴³ KOVÁCS 1971, 180.

5. A BUZOGÁNYOK LELŐHELYE, TÍPUSA, KELTEZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE A JÁSZSÁG TERÜLETÉN

5.1. A Jászság földrajza és betelepülése

Az általam feldolgozott buzogányok mind a Jászság területén kerültek elő. A Jászság a mai Magyarország területén, a Közép-Tiszavidéken fekszik, és ahogyan neve is utal rá, a magyar Alföld egyik történelmi hátterű tája. Egyéniségét azonban nem csak történeti múltja, hanem sajátos természeti viszonya is adja, így többek közt ez is elhatárolja az egyéb alföldi tájaktól. A Jászság, mint különálló tájfogalom a mai napig érződik, pedig mind természeti képe, mind lakossága alaposan megváltozott.¹⁴⁴

Földrajzilag is behatárolható területről van szó: a Tarna és Zagyva folyók mentén helyezkedik el, nyugatról a Tápióság, északról a Mátraalja és Bükkalja előterében fekvő hordalékkúp-síkság, kelet felől pedig a Tisza vonala zárja a tájegységet, bár ezen a történelmi Jászság területe kissé túlnyúlik.¹⁴⁵ Mélyfúrások alapján a terület alapját a Bükk-hegység képezi, de ez a harmad- és negyedidőszakban folyamatosan töltődött fel vulkáni, tengeri, tavi, mocsári, folyóvízi és eolikus üledékekkel. A Jászság folyamatos süllyedését mutatja, hogy már a pannon beltenger is teljesen elöntötte a tájat, és napjainkig az Alföld legtartósabban süllyedő területének számít.¹⁴⁶ Az ide érkező folyók (Galga, Zagyva, Gyöngyös, Tarna) pedig, miután a sík területen hirtelen elvesztették esésüket, felelősek a Jászság mocsaras, vizenyős felszínéért.

A Jászság benépesülésének kérdésére Fodor Ferenc földrajztudós is kereste a választ. Szerinte a honfoglaló magyarság ezt a területet üresen, gyeplőnek hagyta, és az első népcsoport, akik itt telepedtek meg, a besenyők voltak, kiket gyeplőőrzőnek hoztak ide.¹⁴⁷ Elméletét azonban számos 10–11. századi leletegyüttes, telep, valamint temetők megléte is cáfolja. Az ezüst övveretek, arannyal díszített ruhában eltemetett halottak, fegyvermelléklet például¹⁴⁸, ráadásul a közelmúltban Jászberény területén előkerült süvegcsúcs¹⁴⁹ szintén a honfoglaló magyarok idetelepülésén kívül még gazdagságát is mutatja, ami pedig azt feltételezi, hogy a terület távolról sem volt annyira élhetetlen, mint azt korábban gondolták. Ugyanígy az Árpád-kor folyamán sem volt lakatlan a terület, ezt szintén régészeti jelenségek, a korszakra keltezhető települések, a templomok és templom körüli temetők is megerősítik.¹⁵⁰

¹⁴⁴ FODOR 1942, 4.

¹⁴⁵ A félreértések elkerülése végett a földrajzi értelemben használt terület az „Alsó-Zagyva-sík” nevet kapta. SZÉKELY 1969, 80.

¹⁴⁶ SZÉKELY 1969, 80–83.

¹⁴⁷ FODOR 1942, 76–77.

¹⁴⁸ LANGÓ 2006, 78–81.

¹⁴⁹ FODOR 2017, 237–254.

¹⁵⁰ LANGÓ 2006, 81–82.

A Jászság névadóinak, a jászoknak Magyarország területére való beköltözésének ideje és körülményei vitatottak. Az egyik álláspont szerint az említett népcsoport a kunokkal együtt érkezett, IV. Béla (1235–1270) telepítette be őket is a 13. század folyamán,¹⁵¹ amire Selmeczi László feltárásai szolgáltak jó bizonyítékokkal.¹⁵² Történészek körében felmerült annak a lehetősége, hogy a 13–14. században a kunoktól függetlenül érkezhettek.¹⁵³ Ugyanakkor volt, aki már a honfoglalás korára teszi kisebb csoportjaik bejövételét, tehát a magyarokkal együtt a 10. században érkezhettek.¹⁵⁴ Abban viszont egyetért a kutatás, hogy tömeges betelepülésük a tatárjárás után történt. Ekkor ugyanis az Alföldön a Tisza síksága nagymértékben elnéptelenedett, köztük a Jászság lakossága is erősen megfogyatkozott,¹⁵⁵ és ezután a kunokkal egyidőben visszatelepődő jászok a tájegység szinte egyedüli lakosaivá váltak. A korábbi elpusztult falvakba való vissza, vagy beköltözésen kívül pedig új szállásokat is létrehoztak, melyekből nem sokkal később állandó települések születtek. Előbbire utalnak a 12. századtól keltezhető négyszállási 2. számú és a boldogházi „magyar” temetők, melyeket a 13. század második felétől bizonyíthatóan a jászok használtak. Utóbbira pedig a négyszállási 1. számú és a jászágoi temetők szolgának bizonyítékul, mivel mindkettő rendelkezik 13. századi rétegekkel, és mivel új területen nyitott szállástemetők voltak, egyértelműen nem a korábbi, tatárjárás során elmenekült lakosság visszatelepődéséről van szó (hiszen akkor ők a régi temetőiket használták volna tovább).¹⁵⁶ Ezen régészeti adatok alapján biztosan állíthatjuk, hogy a jászok a 13. század második felében már biztosan itt voltak a Jászság területén. A 14. századra erősen megszorodó (vagy gyakori megsemmisülésükhöz képest jobban fennmaradt) okleveles adatok ugyancsak arra utalnak, hogy a jászok I. Anjou Károly (1308–1342) uralkodása idején már generációk óta itt éltek.¹⁵⁷ A jász nép kiváltságos helyzetét kihasználva feltehetőleg nem törődött sokat a korábbi birtokviszonnyal, sem azzal, hogy mely területek lettek számukra kijelölve, kedvük szerint telepedtek meg, sőt különböző módokon (elbirtoklással vagy legálisan, királyi adományként) olyan birtokokat is megszereztek, melyeket eredetileg nem nekik szántak. A Jászság tényleges homogén területté végül a 15. században vált, mikor a jász szék Berény központtal kialakult. *„A Jászságban tehát már a XIII. századtól ott éltek a jászok, azonban a Jászságnak, vagyis a jász székhez tartozó településeknek, mint sajátos közigazgatási*

¹⁵¹ SELMECZI 1994, 57.; SELMECZI 2011, 10.

¹⁵² SELMECZI 1994, 66.

¹⁵³ FODOR 1942, 134.

¹⁵⁴ FODOR 1942, 152.

¹⁵⁵ GYÖRFFY 1987, 51.

¹⁵⁶ SELMECZI 2011, 11.

¹⁵⁷ Ilyen források például az 1391-es jászapáti oklevél, vagy az 1323-as királyi kiváltságlevél. SELMECZI 2011, 102.

*egységnek a kialakulása két évszázados belső fejlődés eredménye volt.*¹⁵⁸ Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy a magyar lakosság nem pusztult, vagy menekült el teljesen a tatárjárás során, mint ahogyan azt korábban gondolták.¹⁵⁹ A 13. század második feléből több adat is kellő bizonyítékot nyújt ezzel kapcsolatban. A Dunától keletre élő nemesek számára V. István király (1270–1272) által 1271-ben Hevesen összehívott országgyűlés például arra mutat rá, hogy a terület nem néptelenedett el teljesen. A Jászságból ismerünk olyan településeket, amik például vagy túléltek a tatárjárást, vagy később visszatelepültek oda (mint Kerekudvar és Pusztamonostor)¹⁶⁰. Jászdózsa, Kápolnahalmon pedig a templom helyreállítására kerítettek sort, ami így minden bizonnyal a korábbi lakosság visszatelepedésére utal, tehát a 13. század második felében bizonyosan nem jászok éltek itt. Olyan településekre is van példa, aminek magyar lakossága a középkor folyamán végig élt, és csak a 16. században vált jász szállássá. Szentgyörgy települést például a török háborúk során való elnéptelenedés következtében, 1558-ban vették birtokba.¹⁶¹ Mindemellett pedig az sem zárható ki, hogy magyarok és jászok együtt élhettek egyes falvakban.¹⁶²

5.2. A jászsági buzogányok lelőhelyei

5.2.1. Karácsond és Jászárokszállás között

A számunkra érdekes területek azok a jászsági településeknek környezete, amely lelőhelyeken a buzogányleletek előkerültek. Az első, legkorábbra keltezhető kovácsolt vas négytüskés csillag alakú buzogányfejet Karácsond és Jászárokszállás között (Jászárokszállástól körülbelül 3,3 km-re észak-keleti irányban, tehát már a mai Heves megye területén) találták. Jászárokszállás Jász-Nagykun-Szolnok megye észak-keleti részén található, teljesen sík terepen, agyagos, termékeny talajjal rendelkezik.¹⁶³ Nevét a Csörsz-árokra kapta, az okleveles adatok szerint a 14. században már egyértelműen jász település lehetett, és a 15. századtól pedig állandó tagja lett a jász széknek. Először 1366-ban bukkan fel egy oklevélben, ahol Arukmellek néven említették, de ekkor már jász lakosságról van szó.¹⁶⁴ Kérdéses, hogy Erdőárka (Erdewarka) falu azonos-e az Árok nevű településsel¹⁶⁵, de az bizonyos, hogy a korábbi, Árpád-kori telepet foglalták el a jászok, és lett belőle Árokszállás. E szerint tehát feltehetőleg a környék magyar

¹⁵⁸ SELMECZI 2011, 104.

¹⁵⁹ GYÖRFFY 1987, 51.

¹⁶⁰ KISS-BÍRÓ 2021, 390.

¹⁶¹ KISS-BÍRÓ 2021, 392.

¹⁶² KISS-BÍRÓ 2021, 362.

¹⁶³ KISS-BÍRÓ 2021, 52.

¹⁶⁴ TÓTH 2013, 106.

¹⁶⁵ Hasonló nevük inkább azzal magyarázható, hogy több eltérő település is a Csörsz-árok után lett elnevezve. LANGÓ 2001, 168.

lakossággal rendelkezett még az Árpád-korban, az árokszállási jászok csak a 14. század második felétől adatolhatók.¹⁶⁶

Az 1. buzogány típusát tekintve a négytüskések nagy csoportjába sorolható. Ezt a típust általában a besenyőkhöz szokták kötni, mivel Kárpát-medencei megjelenésének idejében ők használták a fegyvert. A klasszikus típustól ez a darab azonban különbözik: nincs kocka alakú teste, hanem az egész buzogányfej lapos, inkább kör alakú és ebből csúcsosodik ki a négy nagy tüske. Mivel a Kárpát-medencéből párhuzama eddig nem ismert, ezt a leletet egy új típusként, vagy a négytüskés buzogányok egy altípusaként lehet értelmezni. Kis méretéből és súlyából, valamint díszítetlenségéből kiindulva valószínűleg egy igen korai darab lehet, de szintén erre utal az is, hogy vasból kovácsolták, míg a csillag alakúak közül a fejlettebb, feltehetően egyben későbbi példányokat inkább öntéssel, bronzból készítették. Szórványként nincs lehetőség a 10–12. századnál pontosabban keltezni. Eszerint tehát a fegyver a kora Árpád-korban lehetett használatban, nem köthető sem a jászokhoz, sem a tatárjárás eseményeihez. Bár láthatjuk, hogy a környéken ekkor már jelen volt a magyar lakosság, és tudjuk, hogy viszonylag korán átvehették használatát, a kevés bizonyíték és a szórványként való előkerülése miatt nem lehet biztonsággal etnikumhoz kötni a leletet.

5.2.2. Jászágó–Középkori Ágó

A második, 12–13. századra tehető öntött bronz csillag alakú buzogányfej Jászágó–Középkori Ágó lelőhelyen került elő. Jászágó a Jászság északi részén helyezkedik el, Heves megyével határos. Ma a tájegység legkisebb települése, homokos talaját az Ágó-patak szeli át. Ágó első említését viszonylag későn, 1450-ben hallhatjuk, de egyéb 15. századi források (például 1478-ban ágói Pál sikerrel kérvényezi Mátyás királytól a jászok kiváltságlevelét) alapján egyértelmű, hogy ekkor már itt élnek a jászok.¹⁶⁷ Jászágói ásatásai során Selmeczi Lászlónak sikerült rávilágítania a település korábbi életére. Megfigyelései alapján Ágó Árpád-kori elődje, amely akár már a 10–11. században lakott lehetett, a tatárjárás során pusztult el. Ez azonban az Ágó patak jobb partján helyezkedett el, míg a „jász” Ágó település pedig a bal parton volt, szintúgy, mint a mai község is.¹⁶⁸ Eszerint a jászok az elpusztult falutól nem messze lévő, de új területet vettek birtokba. Jászágó templomának és temetőjének feltárása pedig azt úgyszintén megmutatta, hogy a 15. századi gótikus stílusú templom építése előtt már jóval, a sírmellékletek alapján talán akár a 13–14. század fordulóján, de legkésőbb a 14. század elején az ágói jászok

¹⁶⁶ SELMECZI 2011, 40–41.

¹⁶⁷ SELMECZI 2011, 38.

¹⁶⁸ SELMECZI 2011, 39.

már a területen éltek.¹⁶⁹ Ez utóbbi település azonosítható a Középkori Ágó faluval, mely a tizenöt éves háború során pusztult el.¹⁷⁰

A 2. buzogánytöredék egy olyan altípust képvisel, amelyet Kovács László a négytűskés és tizenkéttűskés buzogányok közti átmenetként határozott meg. A hazai leleteket a 12–13. századra helyezte, így kontextus híján nekünk is ezt a keltezést kell használnunk. A buzogánytöredék bronzból öntéssel készült, ami a fejlettebb típusokra jellemző, viszont nincs se köpűje, se peremgyűrűje, valamint díszítéssel sem rendelkezik, ami pedig inkább a korábban használt darabokra jellemző, így pontosabb datálásra nincs lehetőségünk. A lelőhely a jászok által lakott késő középkori Ágó település, amely a fegyver földbekerülésekor még nem létezett, az Árpád-kori Ágó falu pedig arrébb, az Ágói-patak túlsó partján feküdt. Utóbbi a mongol hadjárat által pusztult el, így nem zárható ki, hogy az időben az eseménnyel egy korszakban használt buzogánynak a tatárjáráshoz van köze, ám bizonyítékok nélkül hiba lenne bármely szórvány fegyverleletet háborús eseményhez kötni, még ha töredékként is került elő. Szintén nem utal semmi arra sem, hogy a jász anyagi kultúra része lett volna, különösen tekintettel a keltezésre, így vagy a magyarok általi átvételről lehet szó, vagy esetleg a Muhi csatát követő történésekhez lehet köze.

5.2.3. Jászberény–Nevada-tanya

A harmadik megvizsgálandó lelőhely Jászberény–Nevada-tanya. Itt szintén egy 12–13. századi, bronzból öntött csillag alakú buzogányfej töredéke látott napvilágot. Jászberény, a jász főváros a tájegység közepén, a Zagyva két partján terül el, talaja többnyire agyagos, néhol homokos. Számos középkori és egyéb korból fennmaradt lelőhely is található a környéken.¹⁷¹ Berény az oklevelekben először 1357-ben tűnik fel, majd a 15. században hivatkoznak még rá többször, mint például 1438-ban, amikor is *Berensallas* néven említették. A jász szék központjaként ekkor már jelentős központi szereppel bírt.¹⁷² Az Árpád-kor legelején, már a 10–11. században létezhetett, de ekkor még nem különbözött az átlagos kisméretű, 20-30 háztartást számláló falutól. Az Árpád-kori Berény a mai város főterén és plébániatemplom helyén lehetett, de Jászberény területe azóta jónéhány másik középkori települést is bekebelezett. Az oklevelekben szereplő falvak közül főleg az eddigi kutatottság eredményei alapján nem mindet lehetett régészetileg azonosítani, ugyanakkor néhány olyan telepet pedig lokalizáltak, amelyek meg az

¹⁶⁹ SELMECZI 1994, 65–66.

¹⁷⁰ LANGÓ 2006, 84.

¹⁷¹ KISS-BÍRÓ 2021, 62.

¹⁷² LANGÓ 2006, 86.; SELMECZI 2011, 15–16.

írott forrásokból hiányoznak.¹⁷³ Bár a forrásokban csak később jelennek meg, a jászok a 13. században valószínűleg már itt is jelen voltak, erre utal a település központi szerepe is. Nevada-tanya lelőhelye Jászberénytől egy keletre lévő tanya után kapta nevét. A területen a főleg őskori rétegek mellett három Árpád-korra keltezett objektum: egy boltozott kemence, egy gödörház és egy gödör is előkerült, valamint természetesen Árpád-kori cserépdarabokat is megfigyeltek.¹⁷⁴ Eszerint valamilyen Árpád-kori telepnek kellett ott lennie, de ennek utóéletéről semmit sem lehet tudni.

A 3. buzogánylelet hasonlóan a 2. számúhoz, a négytüskés és tizenkéttüskés típusok átmeneti darabja, szintén bronzból öntéssel készült és keltezni is ugyanúgy a 12–13. századra lehet. A lelőhely azonban semmilyen támponttal nem szolgál értékeléséhez, annak ellenére, hogy egy Árpád-kori telep állt a környéken. Ha ez megint csak a tatárjáráskor pusztult el, talán ismét a mongol sereggel hozható kapcsolatba, de erre nincs semmilyen bizonyíték. Egyéb esetben magyar kézben lehetett, de ezt sem támasztja alá semmi, etnikumhoz kötése jelen helyzetben sem tehető meg.

5.2.4. Jászdózsa–Kápolnahalom

Negyedikként a 12–14. századra datálható öntött bronz tizenkéttüskés csillag alakú buzogány töredékének lelőhelye, Jászdózsa–Kápolnahalom következik. Jászdózsa megint csak Heves megye határán, Jászárokszállástól dél-délkeletre található. A község a Tarna két oldalán fekszik, a területen a talaj nagyrészt fekete agyagos föld, de kisebb részét homok borítja.¹⁷⁵ Jászdózsa a jászsági települések közül az, amelyik a legkésőbb jelent meg az írott forrásokban: első említése 1540-ből való, ekkor, mint jász falu írják le.¹⁷⁶ A sokáig ki nem alakult utcahálózatuk kései megtelepedésre utal, első saját templomuk a 18. században épült, tehát valószínűleg a település mai helyén csak ekkortól létezhetett. Kápolnahalom lelőhely azonban, mely egy többé-kevésbé mesterséges domb, bronzkori tell lévén, több régészeti korszak objektumait is őrzi (bronzkor, középkor, újkor).¹⁷⁷ Bóna István 11–12. századra keltezhető templomot tárt fel a Kápolnahalmon, amelyet a tatárjárás során pusztítottak el. Az Árpád-kori román stílusú templomot aztán a 16. század elején gótikus stílusban újíttak meg, és bár az itt lakókról sokat nem tudunk, felmerült az is, hogy ekkor nem egy visszaköltözésről lehetett szó,

¹⁷³ SELMECZI 2011, 14–29.

¹⁷⁴ KERTÉSZ 1997, 127.

¹⁷⁵ KISS-BÍRÓ 2021, 57.

¹⁷⁶ BAGI 2008, 156.

¹⁷⁷ KISS-BÍRÓ 2021, 58.

hanem egy új népesség, a jászok költöztek ide is.¹⁷⁸ Bár a település későbbi, és úgy tűnik, hogy Kápolnahalommal nem létezett egy időben, maga a lelőhely egyéb régészeti korszakok mellett az Árpád-korban már lakott volt.

A 4. buzogány már a klasszikus tizenkéttüskések csoportjába tartozik, amelyet a szakirodalom a kunok által behozott és használt típusként szokott leírni. Ez a csillag alakú buzogányok közül a későbbi, fejlettebb típusnak számít, hazánkban Kovács László szerint egészen a 14. század közepéig is használhatták. A bronzból öntött, majd valószínűleg utólag is megmunkált darabnak azonban egyszerű kialakítása (nem rendelkezik peremgyűrűvel vagy köpönyűlvánnyal, és nem is díszítették) inkább egy korai példányt feltételez. Ez nem vehető azonban megdönthetetlen megállapításnak, az egyszerű forma nem feltétlen jelent időbeli eltérést, így a darabot tágabban, a 12–14. század első felére lehet keltezni. Az itteni lelőhely már több adattal, lehetőséggel jelentkezik, mint az előzőek. Először is szólni kell egy helyi legendáról Kápolnahalommal kapcsolatban: *„Bedekovich Lőrinc a halommal kapcsolatos helyi hagyományra hivatkozva megemlítette, hogy a tatárokkal ezen a helyen vívott nagyobb csata elesettjeinek maradványai rendszeresen kerülnek elő.”*¹⁷⁹ Kiss-Bíró Gyöngyvér szerint azonban valószínűbb, hogy a templom körüli temető későbbi bolygatásáról lehet szó.¹⁸⁰ Így harci eseményhez ugyancsak nem lehet feltétlen kötni, a lelet keltezése alapján viszont már sokkal inkább tehető a tatárjárás korszakára. Sem a mai településen, sem Kápolnahalom lelőhelyen nem éltek ekkor jászok, ezért őket itt megint viszonylagos biztonsággal kizárhatjuk. Az itteni buzogánynak lehetett tehát a legtöbb köze a mongol támadáshoz, de etnikumhoz kötéséhez újfent nem rendelkezünk elég adattal. Sem a tatárjárás előtti magyar népesség, sem a települést feldúló tatár sereg nem zárható ki a lehetőségek közül.

5.2.5. Jászágó és Jászárokszállás között

Az ötödik, 12–13. századra datálható bronzból öntött tollas gömb alakú buzogányt Jászágó és Jászárokszállás között, Jászágótól körülbelül 2,5 km-re keletre találták. A két község településtörténetéről már szót ejtettem, így erre nem kerítek újra sort. A buzogánytöredék azonban nem messze került elő attól a Hegyes-halomtól, amely azzal az Árpád-kori településsel azonosítható, melyet Selmeczi László így írt le¹⁸¹: *„Jászágó területéről is van még egy Árpád-kori településről és temetőjéről tudomásunk. A Jászberényről Jászárokszállásra vezető út*

¹⁷⁸ SELMECZI 2011, 45–46.

¹⁷⁹ KISS-BÍRÓ 2021, 58.

¹⁸⁰ KISS-BÍRÓ 2021, 58.

¹⁸¹ KISS-BÍRÓ 2021, 56–57.

jászdózsai bekötőútjával átellenben induló, a Pusztamonostorról (Jászágóról) - Jászárokszállásra vezető útba bekötő dűlőút mellett nagyjából félúton, Jászágó felől az út bal oldalán található halmon volt a tatárjáráskor elpusztult, ismeretlen nevű, Árpád-kori település temetője, körülötte pedig nagy területen a település felszínén megtalálható maradványai. A lelőhely nagy valószínűséggel a Hegyes halommal és környékével azonosítható.”¹⁸²

Az 5. buzogány ugyancsak egy egyedi, párhuzamokkal nem rendelkező darab. A csillag alakú buzogányok ötödik csoportjának egy különlegesebb darabjaként értelmezhető, teste ugyanis gömb alakú, azonban a rajta található tollak miatt a késő középkori tollas buzogányok előfutárának is tekinthető. Hasonló formajegyekkel rendelkeztek a 16. században kialakult gerezdes buzogányok, ám azokon a tollak, vagy gerezdek sokkal sűrűbben sorakoztak (ezzel alkotva a gömb alakot) és vasból készültek, míg ezen a töredéken összesen három toll (eredetileg a teljes buzogányon 6-7 lehetett) található és bronzból készült. Kis tömege és mérete inkább Árpád-kori használatra utal, semmint a 15–16. századi nehézpáncélok ellen való alkalmazásra. A 12–13. századra keltezhető fegyver újra egy tatárjáráskor megsemmisült Árpád-kori település közelében került elő (ezzel is megerősítve az Árpád-kori keltezést), de, mint szórványt, megint csak hiba lenne feltétlenül az eseményhez kapcsolni. Az Árpád-kor végére már a magyarok körében is elterjedt fegyvernek számítottak a buzogányok, viszont a gömb alakú típusnak több párhuzama is ismert 13. században elpusztult, vagy tatárjáráshoz köthető egyéb lelőhelyről, így a mongolok által való használatot sem lehet kizárni.

¹⁸² SELMECZI 2011, 39.

6. A BUZOGÁNYOK TÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSE A JÁSZSÁG ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉNEK FÉNYÉBEN

A Jászságban előkerülő buzogányok értékelése során arra a kérdésre kell keresnünk a választ, hogy kik használták ezen fegyvereket, kik által kerültek a területre. A jászok számára, maguk is a besenyőkhöz és kunokhoz hasonlóan kelet felől érkező lovasnomád-félnomád népesség lévén, talán nem volt ismeretlen, különösen, ha elfogadjuk a kunokkal együtt történő betelepülésüket. A jászok régészeti hagyatékában azonban eddig nem jelentkezett, és még nem merült fel gyanúja, hogy ők is használtak volna buzogányokat, így bizonyítékok nélkül pusztán keleti eredetükből kifolyólag nem lehet hozzájuk kötni a leletcsoportot. A dolgozatban megjelenő buzogányok tekintetében szintén ellene vall a tény, hogy a leletek többségének típus alapú keltezése szerint a fegyverek még azelőtt lehettek használatban, és valószínűleg kerültek is a földbe, mire a jászok csoportjai a környékre érkeztek volna. A fegyvertípust a kunokhoz, és a besenyőkhöz is főleg nem régészeti, hanem egyéb forráscsoportok alapján lehetett kötni (melyet aztán a régészet tovább erősített), mivel a nyelvi és képi adatok szerint ők használták, hozták be a Kárpát-medencébe és terjesztették el a magyarok között. A jászokhoz sem írott források, nyelvi adatok, sem ábrázolások nem kapcsolják a buzogányok használatát, így, ha valóban ismerték és használták is, erre nincs bizonyíték. Véleményem szerint, ha csak nem kerül elő jász temetkezésből fegyvermellékletként buzogány, vagy ismerünk meg olyan írott forrást, amely ezt alátámasztaná, addig nem beszélhetünk a jászok által való használatukról.

Fodor Ferenc szerint a honfoglalást követően a Jászság első lakosai a besenyők voltak, akik a területre, mint gyepűőrzők érkeztek.¹⁸³ Ha a jászokat megelőzően valóban itt éltek besenyők, azzal magyarázni lehetne a korábbra datált buzogánytípusok megjelenését a területen, és így a besenyők hagyatékához kötni. Azonban a besenyők itt léte a Jászságban régészetileg nem bizonyított. A történeti kutatások során érdekes még a kunok jászokkal való kapcsolatának kérdése is. Felmerült például, hogy a két népcsoport a Kárpát-medencébe közösen költözött be.¹⁸⁴ Ez esetlegesen azt feltételezheti, hogy ha nem is telepedtek meg a Jászságban, talán jártak a területen, vagy rövidebb ideig jelen voltak. Régészetileg azonban a besenyőkhöz hasonlóan a kunok jelenléte sem bizonyítható. Így, bár kifejezetten ezen népekre jellemző a fegyvertípus használata, ezen esetben nem lehet a besenyő, illetve kun emlékanyaghoz sorolni a leleteket, különösen figyelembe véve, hogy a magyarok is átvették használatát.

¹⁸³ FODOR 1942, 76–77.

¹⁸⁴ LANGÓ 2001, 163.

A vizsgált területeken több helyen felmerül a tatárjárás története, lelőhelyeink közül mindnél volt olyan Árpád-korban létező település, melyet a muhi csatát követő fosztogatások pusztítottak el. A leletek keltezései ehhez az eseményhez már sokkal jobban illenek, azonban a buzogányok elterjedtsége, nem csak hazánkban, de egész Kelet-Európában nem engedi egyértelműen az etnikumhoz való kötetést. A fegyvert ugyanis, már ha valóban köze lehetett a mongol támadáshoz, használhatták a magyarok, akik a besenyőktől és kunoktól ekkorra már átvették, és nem szabad megfedkezni a mongolokról sem, akik ugyancsak ismerték a fegyvertípust. Utóbbira utal, hogy a csillag alakú buzogányok legtöbb keleti párhuzama szintén a mongol invázió során elpusztított települések gyakori leleteként került elő.¹⁸⁵ Ráadásul a Képes Krónika szerint volt egy második tatár támadás is 1285-ben, amely útvonala alapján érinthette a Jászságot is,¹⁸⁶ ezzel újabb alkalmat biztosítva a fegyvertípus idekerülésére. Bár a buzogányok tatárjáráshoz való kapcsolatát közvetlen bizonyítékok nem támasztják alá, jó eséllyel közük lehetett az eseményhez. Mindazonáltal nem kell azonnal harci cselekményt feltételeznünk az adott lelőhelyek területén, a helyi magyar lakosság ekkor már ismerte a fegyvertípust, és számos más oka is lehet az odakerülésüknek.

¹⁸⁵ KIRPIČNIKOV 1966, 48.

¹⁸⁶ KISS-BÍRÓ 2021, 359–360.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat elkészítésének célja öt darab nemrégiben előkerült szórvány buzogánylelet feldolgozása volt, amelyeket megkísértem elhelyezni lelőhelyük korabeli településtörténete szerint. A tárgyak leírása, klasszifikációja, keltezése és képi dokumentációja mellett próbálkoztam meg a leletek értelmezésével, amelyhez fontosnak tartottam a fegyvertípus kialakulásának, középkori megjelenésének vizsgálatát, mind tágabb, európai, mind szűkebb, Kárpát-medencei kontextusban. Utóbbi esetben kezdve a nyelvészeti megállapításokkal a korabeli miniatúra ábrázolásokat és templomi falfreskókat is figyelembe véve. Szintén elengedhetetlen volt a hazai leletanyag típus szerinti bemutatása, hiszen a szórványleletek kontextus nélküli előkerülésének értékeléséhez kénytelenek vagyunk az egyéb hazai leletek közé sorolni őket. Az általam vizsgált darabok típusai, a csillag alakú buzogányok csoportjainak részletes ismertetése és az idetartozó darabok teljesség igénye nélküli felgyűjtése következett. Itt a két leggyakrabban előforduló típushoz készítettem egy-egy elterjedési térképet is. Emellett nagy hangsúlyt fordítottam még kelet-európai párhuzamaikra és elterjedtségükre is, aminek az a magyarázata, hogy a Magyar Királyságba beköltöző késő népvándorló lovasnépekhez, és részben a tatárjáráshoz is lehet kötni a buzogányok használatát és elterjesztését, így értékelésüket nem lehet kizárólag a Kárpát-medence területére korlátozni.

A jászági buzogányok lelőhelyei olyan információkkal szolgálnak, melyet maguk a tárgyak nem árulnak el önmagukban, ezért is teszi ki jelentős részét a dolgozatnak a lelőhelyek településtörténetének áttekintése. Bár a kapott eredmények sem nyújtanak konkrét bizonyítékokat, rávilágítanak olyan történelmi eseményekre és következményeire, mint esetünkben például a tatárjárás, vagy olyan településtörténeti hipotéziseket adnak, mint a számunkra jelentős információt sejtető feltevés, hogy a Jászságban nem bizonyítható a besenyők és kunok megtelepedése. Ezen, és az egyéb korábban tárgyalt példák alapján pedig már lehetőség nyílt a leletcsoport értelmezésére irányuló feltételezéseket tenni.

Szórványleletek esetében további eredményeket talán csak anyagvizsgálatokkal lehetne elérni, azonban a Magyarországon egyre inkább felkapott fémkeresős kutatások és terepbejárások folyamatosan szolgáltatják a régészet számára az újabb és újabb fémleleteket, köztük a buzogányokat is. Ezek országos szinten való szisztematikus vizsgálata és értékelése lenne képes maguk a tárgyak elemzésén túlmenően a tárgytípusról új ismeretanyagot szolgáltatni.

BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

DENNIS 2010: Dennis, G. T.: *The Taktika of Leo VI. Text, translation, and commentary.* Washington D.C. 2010.

SZAKIRODALOM

B. SZABÓ 2010: B. Szabó J.: *A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról.* Budapest 2010.

BAGI 2008: Bagi G.: A jászok XV. századi szállásainak kérdéséhez (Zur Frage der quartiere der Jazygen vom 15. Jahrhundert). *Tisicum - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 17 (2008) 149–167.

BÁRCZI-ORSZÁGH 1959: Bárczi G. – Országh L.: *A magyar nyelv értelmező szótára* I-VII/1. Budapest 1959, 755.

BARNEA 1967: Barnea, I.: Arme și piese de harnă. In: *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Biserica-Garvăn*. Ed.: Stefan, G. – Barnea, I. – Comșa, M. – Comșa, E. București 1967, 337–349.

BOEHEIM 1890: Boeheim, W.: *Handbuch der Waffenkunde*. Leipzig 1890.

BOLDOG 2006: Boldog Z.: A Déri-gyűjtemény buzogányai (Maces in the Déri Collection). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 2006, 75–82.

BOLDOG 2012: Boldog, Z.: A prismatic mace-head from Dunaföldvár from the time of the Mongol Invasion. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 63 (2012) 181–196.

BOROSY 1986: Borosy A.: Perdöntő párviadatok Magyarországon (Den Prozess entscheidende Duelle in Ungarn). *Hadtörténelmi Közlemények* 33 (1986) 231–252.

D'AMATO 2011: D'Amato, R.: Σιδηροράβδιον, βαρδούκιον, ματζούκιον, κορύνη: The War-Mace Of Byzantium, 9 -15 C. Ad. New evidence from the Balkans in the collection of The World Museum Of Man, Florida. In: *Acta Miliaria Mediaevalia* 7. Kraków – Rzeszów – Sanok 2011, 7–48.

ÉRI-BÁLINT 1959: Éri I. – Bálint A.: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei (Leszih Andor ásatai). *Régészeti Füzetek* II/4 (1959)

FĂRCAȘ 2016: Fărcaș, A.-O.: *Maces in medieval Transylvania between the thirteenth and sixteenth centuries.* Budapest 2016.

FODOR 1942: Fodor F.: *A Jászság életrajza.* Budapest 1942.

- FODOR 2018: Fodor I.: Honfoglalás kori temető Jászberény határában (A burial ground of the conquest period (10th century) on the outskirts of Jászberény). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2017 (2018) 237–254.
- GIEDL 2021: Giedl D.: Csillag alakú buzogányok Pest megyéből. In: *Kincskeresés Kaland Tudomány*. Szerk.: Rácz T. Á. Szentendre 2021, 222–235.
- GYÖRFFY 1987: Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság*. Budapest 1987.
- HORVÁTH 2001: Horváth F.: *A csengelei kunok ura és népe*. Budapest 2001.
- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz)*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- ЈОТОВ 2004: Йотов, В.: *Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век)*. Варна 2004.
- K. NÉMETH 2010: K. Németh A.: Csillag alakú buzogányok Paks környékéről (Sternförmige Streitkolben aus der Gemarkung von Paks). *Archaeologiai Értesítő* 135 (2010) 269–274.
- KALMÁR 1961: Kalmár J.: A buzogány (Der Streitkolben). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 4–5 (1964) 44–46.
- KALMÁR 1971: Kalmár J.: *Régi magyar fegyverek*. Budapest 1971.
- KATONA-KISS 2018: Katona-Kiss A.: Csillag alakú buzogány a középkori Szénásegyházáról. In: *Fémek a Földből I. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 19*. Szerk: Bíró Gy. – Katona-Kiss A. – Rózsa Z. Orosháza 2018, 107–108.
- KATONA-KISS 2019: Katona-Kiss A.: Adatok a kun legénybotok művelődéstörténeti hátteréhez (Data supporting the cultural historical background of Kumanian staffs). *A Makói József Attila Múzeum Évkönyve* 3 (2019) 8–22.
- KERTÉSZ 1997: Kertész R.: Időutazás a Jászságban. *Jászkunság – az MTA Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tudományos Egyesület folyóirata* 43/3–4 (1997) 127–133.
- KIRPIČNIKOV 1966: Кирпичников, А. Н.: *Древнерусское оружие 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв.* Москва – Ленинград 1966.
- KISS-BÍRÓ 2021: Kiss-Bíró Gy.: *Az Északnyugat-Jászság 11–15. századi településtörténetének vázlatja. Doktori értekezés*. Szeged 2021.
- KOLIAS 1988: Kolias, T. G.: *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinische Waffenkunde von der Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*. Wien 1988.

- KOVÁCS 1971: Kovács L.: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú buzogányai (Les massues étoile es des XIe - XIVe siècles conservées au Musée National Hongrois). *Folia Archaeologica* 22 (1971) 165–181.
- KOVÁCS 1986: Kovács L.: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gy.: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1986, 216–281.
- KOVÁCS S. 2010: Kovács S. T.: *Huszárfegyverek a 15–17. században*. Budapest 2010.
- KOVÁCS S. 2019: Kovács S. T.: *Hárman sem bírátok súlyos buzogányát...* Budapest 2019.
- LANGÓ 2001: Langó P.: A jászok korai történetének megítélése a 19–20. században ('Discovery' of the Jász and their settlement in the Carpathian basin). In: *A Jász Múzeum Évkönyve 1975–2000*. Szerk.: Hortiné Bathó E. – Kiss E. Jászberény 2001, 151–176.
- LANGÓ 2006: Langó P.: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez (Archaeological and charter data for the Jazygian settlemental history in the 10–15th centuries). *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 15 (2006) 77–97.
- MICHALAK 2010: Michalak, A.: A 14th century Hungarian knobbed mace head from the Birów Mountain in Podzámce in the Polish Jura Chain (XIV-wieczna węgierska buława z „Góry Birów” w Podzamczu na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej). In: *Cum Arma per Aeva. Uzbrojenie indywidualne na przestrzeni dziejów*. Eds.: Kucypera, P. Pudło, P. Toruń 2010, 173–200.
- NAGY 1890: Nagy G.: A magyar középkori fegyverzetről. Második közlemény. *Archaeologiai Értesítő. Új Folyam* 10 (1890) 403–416.
- OSIPENKO 2019: Осипенко, М. С.: Давньоруські зіркоподібні наверхи булав з колекції Національного музею історії України (Ancient Rus star-shaped mace-heads from collections of National Museum of Ukrainian History). *Археологія*. 2019/1, 105–117.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1996: Pálóczi Horváth A.: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In: *Zúduló sasok. Új honfoglalók - besenyők, kunok, jászok - a középkori Alföldön és a Mező földön*. Szerk.: Havassy P. Gyulai katalógusok 2. Gyula 1996, 9–36.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 2014: Pálóczi Horváth A.: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* 2. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest – Piliscsaba 2014.
- PUSZTAI 2011: Pusztai T.: Könnyűlovás harcos sírja a muhi csatából (Grab eines leichten Reiterkriegers aus der Schlacht von Muhi). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* 12 (2011) 629–640.

- RUTTKAY 1975: Ruttkay, A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zum ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei I. *Slovenská Archeológia* 23 (1975) 119–216.
- SELMECZI 1994: Selmeczi L.: A jász ősök nyomában jászágón. *Jászsági évkönyv* 1994, 57–68.
- SELMECZI 2011: Selmeczi L.: A Jászság betelepődése és kialakulása (Die Besiedlung der Jazygen und seine Ausgestaltung). *Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok megyei levéltár évkönyve* 26 (2011) 9–108.
- SZÉKELY 1969: Székely A.: Alsó-Zagyva-sík (Jászsági-sík). In: *Magyarország tájféldrajza 2. A tiszai Alföld*. Szerk.: Dr. Pécsi M. Budapest 1969, 80–86.
- SZENDREI 1905: Szendrei J.: *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest 1905.
- TAKÁCS 1997: Takács M.: Középkori Buzogányok a Kajárpéci Helytörténeti Gyűjteményből (Mittelalterliche Streitkolben in der Ortsgeschichtlichen Sammlung von Kajárpéc). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1997. 215–219.
- TATÁR 2004: Tatár M. M.: A harci bot kronológiájához. A *csornák*, a *csomasz* és a *csokmány* etimológiája. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Szerk.: Zimonyi I. Szeged 2002, 164–174.
- TEMESVÁRY 1984: Temesváry F.: *A váci Vakk Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye*. Vác 1984.
- TEREI – HORVÁTH 2007: Terei Gy. – Horváth A.: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei (The iron finds from period II at the Árpadian village at Kána). *Budapest Régiségei* 41 (2007) 153–192.
- TÓTH 2013: Tóth P.: *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről*. Budapest 2013.
- U. KŐHALMI 1972: U. Kőhalmi K.: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben*. Budapest 1972.